

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

імені ДМИТРА МОТОРНОГО

Факультет економіки та бізнесу

Кафедра менеджменту та публічного адміністрування

Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»

Галузь знань – 28 Публічне управління та адміністрування

Спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування

ПОГОДЖЕНО

Керівник проектної групи (гарант)
освітньо-професійної програми

Г.В.Ортіна

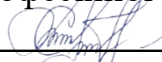
(підпис)

(ініціали та прізвище)

«__» _____ 2025 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри освітньо-
професійної програми

С.Р.Плотніченко

(підпис)

(ініціали та прізвище)

«__» _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «*УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ*
АГРЕСІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ»

Здобувач вищої освіти:

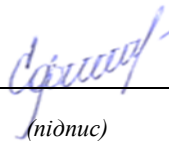

(підпис)

Лещенко Дмитро Юрійович

(ПІБ здобувача)

Науковий керівник:

(підпис)

к.н.держ.упр., доц. Єфіменко Л.М

(учене звання, науковий ступінь, ПІБ)

Мелітополь, 2025 р.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

імені ДМИТРА МОТОРНОГО
факультет економіки та бізнесу
кафедра менеджменту та публічного адміністрування

Освітньо-професійна програма «Публічне управління та адміністрування»
Галузь знань: 28 «Публічне управління та адміністрування»
Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

ПОГОДЖЕНО

Керівник проєктної групи (гарант)
освітньо-професійної програми
«Публічне управління та
адміністрування»

 Г. В. ОРТИНА
(підпис) (ініціали та прізвище)
«__» _____ 202__ р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
менеджменту та публічного
адміністрування

 С. Р. ПЛОТНІЧЕНКО
(підпис) (ініціали та прізвище)
«__» _____ 202__ р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

на підготовку кваліфікаційної магістерської роботи
здобувача вищої освіти
Лещенка Дмитра Юрійовича

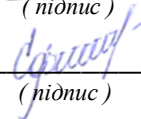
1. Тема кваліфікаційної магістерської роботи:
«Українська ідентичність в умовах зовнішньої агресії: виклики та проблеми формування»
науковий керівник роботи к.н.держ.упр., доц. ЄФІМЕНКО Л.М.
затверджені наказом ректора університету від «__» _____ 2024 року № _____
2. Строк подання кваліфікаційної магістерської роботи «__» _____ 2025 року
3. Вихідні дані до кваліфікаційної магістерської роботи: відповідні закони України, Конституція України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, програмні документи державних органів, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів.
4. Зміст кваліфікаційної магістерської роботи (перелік питань, які потрібно розробити):
 - 1) Теоретико-методологічні основи вивчення національної ідентичності
 - 2) Вплив зовнішньої агресії на українську ідентичність
 - 3) Шляхи зміцнення української ідентичності в умовах зовнішньої агресії
5. Перелік графічного матеріалу: _____
6. Дата видачі завдання «__» _____ 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів виконання кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів	Відмітка про виконання
1	Затвердження плану роботи	4.11.2024	виконано
2	Розділ 1 Теоретико-методологічні основи вивчення національної ідентичності	29.11.2024	виконано
3	Розділ 2 Вплив зовнішньої агресії на українську ідентичність	30.12.2024	виконано
4	Розділ 3 Шляхи зміцнення української ідентичності в умовах зовнішньої агресії	31.01.2025	виконано
5	Перевірка на плагіат	10.02.2025	виконано
6	Попередній захист роботи на кафедрі	13.02.2025	виконано

Здобувач вищої освіти

 (підпис)
ЛЕЩЕНКО Д.Ю.
(ініціали та прізвище)Керівник кваліфікаційної
магістерської роботи

 (підпис)
ЄФІМЕНКО Л. М.
(ініціали та прізвище)

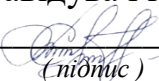
**Рішення комісії про попередній захист кваліфікаційної роботи від
«13» лютого 2025 року**
 до захисту допущен

Члени комісії:

1. _____ Ортіна Г.В., д.н.держ.упр., проф. _____
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, підпис)2. _____ Вороніна Ю.Є., к.н.держ.упр., доц. _____
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, підпис)3. _____ Горбова Н.А., к.п.н., доц. _____
(прізвище та ініціали, науковий ступінь, вчене звання, підпис)

Допустити до захисту

Завідувач кафедри менеджменту та публічного адміністрування

 (підпис)
С.Р. ПЛОТНИЧЕНКО
(ініціали та прізвище)

«13» лютого 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	8
1.1. Сутність і концептуальні підходи до визначення національної ідентичності	8
1.2. Особливості формування української ідентичності: історичний і культурний аспекти	14
1.3. Роль державної політики у процесі консолідації національної ідентичності	18
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ	24
2.1. Російська агресія як фактор впливу на українське суспільство	24
2.2. Виклики формування ідентичності у зоні військового конфлікту	28
2.3. Соціальні і психологічні наслідки війни для громадянського суспільства України.....	32
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ	44
3.1. Інструменти державної політики у зміцненні національної свідомості.....	44
3.2. Роль громадянського суспільства у формуванні колективної ідентичності	50
3.3. Перспективи інтеграції української ідентичності у глобалізованому світі.....	54
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема національної ідентичності є однією з ключових у сучасному суспільстві, оскільки вона визначає самоусвідомлення нації, її культурні, історичні та політичні орієнтири. Формування та збереження національної ідентичності є важливим чинником консолідації суспільства, особливо у кризові періоди. В умовах глобалізації, інтенсивних міжкультурних контактів та зовнішньополітичних викликів питання збереження національної самобутності набуває особливої актуальності.

Україна, як держава з багатовіковою історією, протягом століть стикалася з різними викликами, що впливали на її національну ідентичність. Від перебування у складі різних імперій до сучасних викликів, зокрема російської збройної агресії, українська нація постійно виборює право на власну ідентичність та державність. У сучасних умовах, коли триває війна за незалежність, особливо гостро постає питання єдності суспільства, зміцнення національної свідомості та формування стійкої ідентичності, що базується на історичних традиціях, мові, культурі та громадянських цінностях.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу формування української національної ідентичності в умовах зовнішньої агресії, а також вивчення шляхів її зміцнення. Важливим аспектом є роль державної політики та громадянського суспільства у консолідації нації, протидії інформаційним та ідеологічним загрозам, а також забезпеченні інтеграції української ідентичності у глобалізованому світі.

Проблематику української ідентичності в умовах зовнішньої агресії розглянуто у працях багатьох учених, таких як Бойко С., Сушевський А., Степико М., Бевз Т., Петров Д., Марченко А., Слюсаревський М. та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз процесу формування та трансформації української національної ідентичності, визначення ключових викликів та загроз, спричинених зовнішньою агресією,

а також обґрунтування ефективних механізмів її зміцнення.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

- розглянути сутність та концептуальні підходи до визначення національної ідентичності;
- проаналізувати історичні та культурні особливості формування української ідентичності;
- дослідити вплив державної політики на процес консолідації національної ідентичності;
- визначити наслідки російської агресії для українського суспільства;
- проаналізувати виклики, пов'язані з формуванням національної ідентичності у зоні військового конфлікту;
- оцінити соціальні та психологічні наслідки війни для громадянського суспільства України;
- дослідити роль державної політики та громадянського суспільства у зміцненні національної свідомості;
- визначити перспективи інтеграції української ідентичності у глобалізованому світі.

Об'єктом дослідження є процес формування та трансформації національної ідентичності України в умовах зовнішньої агресії.

Предметом дослідження виступають соціально-політичні, культурні та психологічні аспекти української ідентичності, а також механізми її зміцнення в умовах військових викликів.

Методи дослідження включають аналіз наукових джерел, історико-порівняльний метод, соціологічні дослідження, контент-аналіз офіційних документів, а також методи прогнозування розвитку національної ідентичності у контексті глобалізації.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для формування ефективної державної політики, спрямованої на консолідацію нації, протидію інформаційним загрозам та зміцнення

української ідентичності. Отримані висновки можуть бути корисними для науковців, політиків, представників громадянського суспільства та освітян, які займаються питаннями національної свідомості та ідентичності.

Інформаційною базою дослідження стали відповідні закони України, Конституція України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України, програмні документи державних органів, зокрема Державної служби статистики України, монографії та статті вітчизняних і зарубіжних авторів.

Структура магістерської роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Роботу викладено на 70 сторінках, з них 54 сторінок основного тексту. Список використаних джерел складає 53 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Сутність і концептуальні підходи до визначення національної ідентичності

Національна ідентичність є ключовим елементом суспільного розвитку та державотворення. Вона формується на основі історичних, культурних, політичних та соціальних чинників і відіграє важливу роль у процесах самоідентифікації громадян. Дослідження національної ідентичності набуває особливої актуальності в контексті глобалізації, яка спричиняє розмиття традиційних національних меж.

Національна ідентичність – це цивілізаційна особливість нації, що визначає її соціокультурну нішу та впливає на формування внутрішньої й зовнішньої політики держави. Як зазначає О. Сергєєва, існування будь-якої цивілізації ґрунтується на її самоідентифікації, оскільки цей принцип забезпечує безперервне соціокультурне відтворення – передавання ключових цінностей і традицій від покоління до покоління [38].

Глобалізація, як один із домінантних процесів сучасного світу, актуалізує питання збереження національної ідентичності. З одного боку, національне відродження сприяє культурному різноманіттю, яке не завжди вписується у загальні цивілізаційні стандарти. З іншого боку, глобалізація диктує необхідність уніфікації ідентифікаційних практик, що веде до поширення космополітичних цінностей.

Як об'єктивний процес, глобалізація створює виклики для унікальності національних культур, що історично склалися та формувалися упродовж століть. Однак інтеграція у світовий простір не повинна нівелювати національну самобутність, адже саме культурне різноманіття забезпечує гармонійне існування світової спільноти. В Європейському Союзі вже

спостерігається криза політики мультикультуралізму та труднощі у створенні наднаціональної ідентичності.

Для України питання національної ідентичності є особливо актуальним через поліетнічний склад її населення. За даними Всеукраїнського перепису, країна об'єднує представників понад 130 національностей, кожна з яких має свої регіональні та культурні особливості. Це робить українське суспільство мультикультурним із неоднорідною структурою ідентичності, що не завжди ґрунтується на спільних національних засадах.

Спільне проживання різних етнічних груп сприяло формуванню толерантності, проте також призвело до регіональної культурно-історичної диференціації. У сучасних політичних і соціально-економічних умовах такі відмінності можуть призводити до загострення протиріч, а у критичних ситуаціях – до виникнення сепаратистських рухів.

Концепція національної ідентичності стала предметом наукових дискусій у ХІХ столітті, коли у Європі та Південній Америці розпочалися рухи за незалежність. З другої половини ХХ століття це поняття набуло особливого значення у зв'язку зі змінами у геополітичній картині світу, зростанням впливу етнічних рухів та постколоніальними трансформаціями.

Проблема ідентичності також розглядається у філософському дискурсі. Зокрема, критика традиційних метафізичних уявлень виявила, що кризи ідентичності є природною частиною розвитку як особистості, так і соціальних інститутів. Саме подолання криз дозволяє суспільству та окремим його групам рухатися вперед, еволюціонуючи від застарілих форм ідентичності до нових.

Деякі дослідники вважають, що технологічний та науковий прогрес може нівелювати значення національної ідентичності. Так, Ф. Фукуяма зазначає, що модернізовані країни мають спільні риси: централізовану державу, урбанізоване населення та функціональні соціальні інститути. Він вказує, що націоналізм залишається актуальним у регіонах, де раніше обмежувалися права на національне самовизначення, як-от у Східній Європі

та колишньому СРСР, тоді як у стабільних національних державах цей феномен трансформується.

Розуміння національної та етнічної ідентичності, а також ідентичності країни й її діаспори безпосередньо залежить від трактування поняття нації. Історично перші нації, що виникли в середньовічній Європі, формувалися на основі територіальних громад, і саме їхнє визначення впливало на розуміння цього явища. До XIX століття поняття нації набуло значення, близького до сучасного, поступово перетворившись на альтернативу феодально-династичній та племінній роз'єднаності.

Відтоді ключовими критеріями національної єдності стали спільність культури, правової системи та економічних зв'язків. У рамках націй об'єднувалися різні етнічні групи. Наприклад, у Німеччині, хоча племінні спільноти, що сформували німецький народ, були етнічно близькими, вони все ж мали певні відмінності. У класичній державі-нації, як-от Франція, етнічний склад був ще більш строкатим: крім північних і південних французів (лангедокців), до її структури входили баски, каталонці, бретонці, ельзаські німці, а також іммігранти з інших країн, зокрема мусульманських та африканських регіонів. Подібний поліетнічний характер притаманний і таким націям, як італійці, іспанці, британці та інші.

Загальновизнаного й універсального визначення нації не існує, що зумовлено багатогранністю її функцій. Нація виконує важливу роль у суспільному житті, визначаючи й легітимізуючи основні процеси соціального існування людини.

Національна ідентичність розглядається через різні концептуальні підходи, які наведено у табл. 1.1.

Термін «етнос» (ethnos) походить із давньогрецької мови та дослівно означає «чужинець», «іновірець», а також має значення «стадо», «група людей», «народ», «плем'я» або «рід». У сучасному розумінні нація – це спільнота людей, об'єднана усвідомленням своєї добровільної громадянської

єдності, спільним походженням, мовою, релігією, звичаями, історичним досвідом, а також солідарністю соціальних і політичних інтересів. Це історична форма людської спільності, що виникає внаслідок формування спільної території, економічних зв'язків, культурних особливостей і національного характеру.

Таблиця 1.1

Теоретичні підходи до визначення національної ідентичності

Підхід	Характеристика підходу	Представники
Етнічний підхід	Цей підхід базується на культурних, мовних, релігійних та етнічних особливостях народу. Його основна ідея полягає в тому, що національна ідентичність формується на основі спільного походження та історії.	Е. Сміт, Е. Геллнер
Громадянський підхід	Національна ідентичність розглядається через спільну політичну та правову систему, незалежно від етнічного походження громадян. Основою цього підходу є приналежність до політичної спільноти.	Ю. Хабермас, Б. Андерсон.
Конструктивістський підхід	Цей підхід стверджує, що національна ідентичність не є фіксованою, а формується та трансформується під впливом суспільних і політичних змін. Вона є продуктом соціальних конструктів.	Б. Андерсон, Е. Геллнер.
Інструменталістський підхід	Національна ідентичність розглядається як засіб для досягнення певних політичних або економічних цілей. Вона може використовуватися державою для мобілізації населення.	П. Бурдье, С. Гантер.

Термін «етнос» (ethnos) походить із давньогрецької мови та дослівно означає «чужинець», «іновірець», а також має значення «стадо», «група людей», «народ», «плем'я» або «рід». У сучасному розумінні нація – це спільнота людей, об'єднана усвідомленням своєї добровільної громадянської єдності, спільним походженням, мовою, релігією, звичаями, історичним

досвідом, а також солідарністю соціальних і політичних інтересів. Це історична форма людської спільності, що виникає внаслідок формування спільної території, економічних зв'язків, культурних особливостей і національного характеру.

Водночас мова, релігія чи раса не є обов'язковими критеріями національної належності. Існують нації з багатомовним населенням (наприклад, Швейцарія, Канада), з різними релігійними традиціями (США, Німеччина) або етнічною різноманітністю (США). Визначальним чинником національної ідентичності є сукупність культурних особливостей, економічних зв'язків, територіальної спільності, історичних традицій і спільного менталітету. Саме ці чинники формують національну самосвідомість – усвідомлення своєї належності до певної національної спільноти.

Національна самосвідомість, виникнувши, стає важливою умовою існування та розвитку нації. Вона є не лише об'єктивним суспільним явищем, а й зв'язком, що базується на розумінні значущості етнічної спільності, прихильності до своєї мови, культури та території, формуючи ставлення до інших народів і почуття національної гордості.

У політичному житті країн Західної Європи національна самосвідомість довгий час не відігравала значної ролі. Лише у другій половині XVIII століття, в епоху національно-визвольних рухів, вона перетворилася на потужний політичний фактор, який залишив глибокий слід в історії світової політики та суспільного розвитку.

Формування національної ідентичності залежить від ряду факторів, які наведено на рис. 1.1.

Аналізуючи наукові статті з теми національної ідентичності, можна виокремити кілька основних тенденцій:

- За даними Е. Сміта, національна ідентичність є історично сформованою категорією, що ґрунтується на культурному спадку.

- Б. Андерсон у своїй праці "Уявлені спільноти" розглядає націю як соціальний конструкт, що формується через політичні та культурні процеси.

- Дослідження Ю. Хабермаса акцентує увагу на громадянській концепції ідентичності, в якій головним чинником є належність до політичної спільноти.

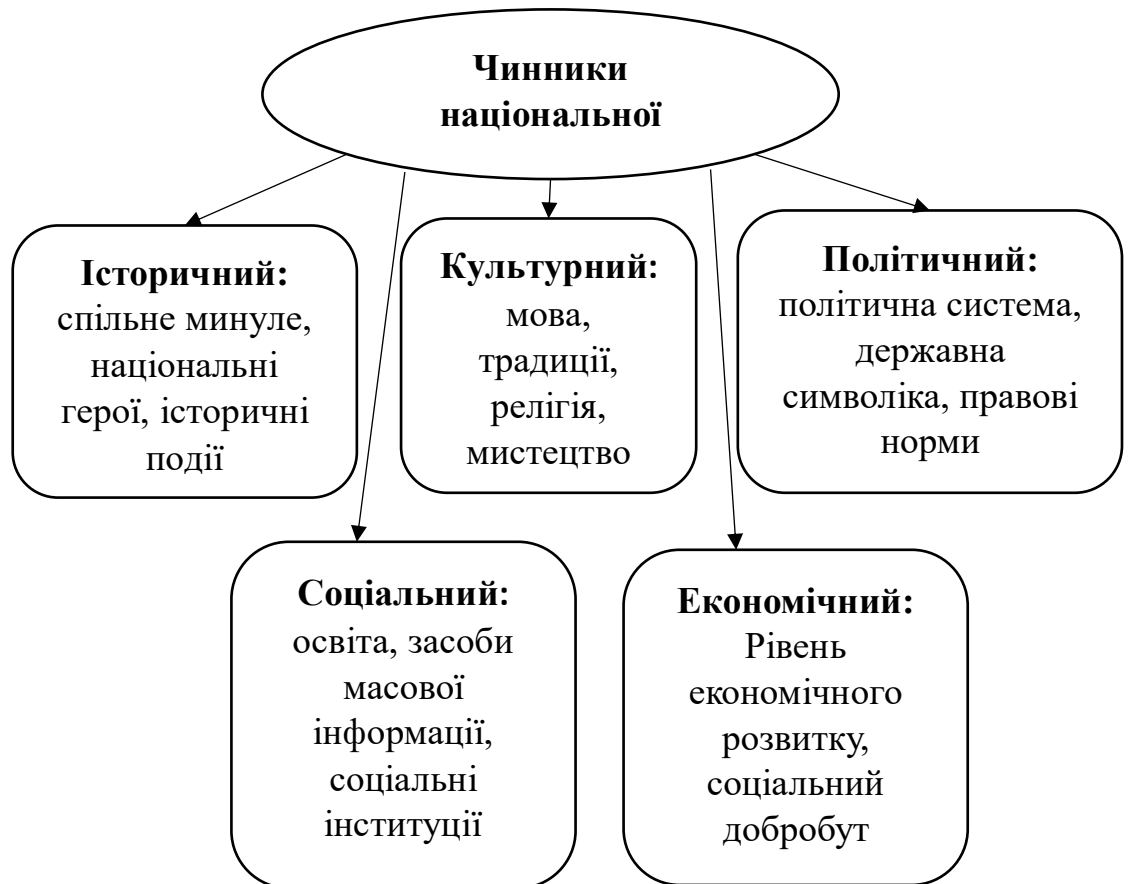

Рис. 1.1. Основні чинники національної ідентичності

Отже, національна ідентичність є багатовимірним феноменом, який формується під впливом історичних, культурних, політичних та соціальних факторів. Вона є основою для збереження національної єдності та суверенітету держави. В умовах глобалізації важливим є збереження національної ідентичності через підтримку мови, культури та історичної пам'яті.

1.2 Особливості формування української ідентичності: історичний і культурний аспекти

Українська національна ідентичність є складним та багатограним феноменом, що формувався протягом століть під впливом різноманітних історичних, культурних, політичних та соціальних чинників. Розуміння процесів становлення української ідентичності є ключовим для усвідомлення сучасних національних особливостей та тенденцій розвитку українського суспільства.

Процес формування загальноукраїнської ідентичності визначається історичним становленням українства. М. Грушевський трактував цей процес так: Київська Русь була українською державою, спадкоємцем якої стала Галицько-Волинська держава. Після періоду литовського та польського панування українці відновили свою державність за часів Хмельницького, а згодом – в Українській Народній Республіці 1917 року. За свідченням Ю. Липи, термін «українська нація» вперше з'явився у період Хмельниччини.

На відміну від української концепції, П. Сорокін вважав, що російська нація сформувалася ще в IX столітті разом зі створенням Київської (або Варязької) держави. Перемоги гетьмана Хмельницького у визвольній війні 1648–1654 років, а також існування Запорізької Січі сприяли визнанню української культурної ідентичності на політичній карті Європи. Однак Переяславська угода 1654 року зупинила процес національного самовизначення, а Андрусівський договір 1667 року розділив українські землі між Польщею та Московією.

Історично Україна відігравала роль європейського форпосту на сході, протистоячи тюрксько-ісламській експансії. Вона мала всі передумови для формування нації за європейським зразком. Проте політика Петра I та його наступників розірвала природні зв'язки Східної України з Європою, підпорядковуючи її російським імперським структурам. Українська

ідентичність відтоді зберігалася здебільшого на рівні побутової культури селянства та національно-визвольних рухів.

Революції 1917 року створили можливість для формування незалежної української держави. Центральна Рада, заснована в Києві, проголосила автономію, а 22 січня 1918 року – повну незалежність УНР. Конституція УНР передбачала демократичні засади державного управління. Однак українські національні сили були ослаблені війнами 1918–1921 років та політичними помилками. Відмова Центральної Ради від створення регулярної армії та залучення Гетьманатом російських монархістів у військові структури призвели до втрати державності.

Прихід більшовиків визначив подальший розвиток України в межах радянської системи. Спочатку радянська влада підтримувала політику «коренізації», спрямовану на розвиток національних культур, що дало змогу провести українізацію в освіті, науці та мистецтві. Проте з 30-х років ця політика була згорнута, а українська інтелігенція зазнала репресій. Колективізація, Голодомор 1932–1933 років, масові переселення та репресії призвели до значних втрат для українського народу.

Попри це, внаслідок Другої світової війни більшість українських етнічних земель увійшла до складу Української РСР. У 1954 році до України було приєднано Крим, що завершило територіальне формування сучасної української нації.

Наступний етап утвердження української ідентичності розпочався в 1990-х роках. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет, а 24 серпня 1991 року було проголошено незалежність України, що підтвердив референдум 1 грудня 1991 року. Українці разом з іншими етнічними спільнотами підтримали ідею створення незалежної держави, яка ґрунтувалася на тисячолітній історії, боротьбі за свободу та демократичних прагненнях.

Процес формування української національної ідентичності пройшов декілька ключових етапів, що наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Основні етапи формування української національної ідентичності

Етап	Період	Основні характеристики
Київська Русь	IX–XIII ст.	Формування перших державних утворень, поширення християнства, розвиток писемності та культури.
Литовсько-Польська доба	XIV–XVII ст.	Вплив литовської та польської культур, боротьба за збереження православної віри, поява козацтва як суспільної верстви.
Козацька епоха	XVII–XVIII ст.	Розвиток козацької державності (Гетьманщина), зміцнення української культури, перші спроби політичної автономії.
Період імперій	XIX – поч. XX ст.	Інтеграція українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій, національне відродження, поява українських політичних рухів.
Революційні події та УНР	1917–1921 рр.	Спроби створення незалежної Української Народної Республіки, боротьба за державність, подальше входження до складу СРСР.
Радянський період	1922–1991 рр.	Політика русифікації, репресії проти української інтелігенції, але також розвиток освіти та модернізація.
Незалежна Україна	з 1991 р.	Відродження національної культури, мови, формування сучасної української ідентичності, боротьба за європейську інтеграцію.

Національна ідентичність визначається як усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної нації, що включає спільні культурні, історичні та соціальні характеристики. Формування національної ідентичності відбувається через процес соціалізації, в якому ключову роль відіграють культурні чинники (табл. 1.3.).

Українська мова є одним з найважливіших елементів національної ідентичності. Вона не лише засіб комунікації, але й носій культурних

цінностей та історичної пам'яті. Підтримка та розвиток української мови сприяють зміцненню національної свідомості та єдності.

Таблиця 1.3

Основні культурні чинники формування української ідентичності

Чинник	Опис
Мова	Основний носій культурних цінностей та історичної пам'яті.
Література	Відображає історичний досвід та духовні пошуки народу.
Мистецтво	Зберігає та передає культурні коди через образотворче мистецтво, музику, театр та кіно.
Традиції та обряди	Формують культурну спадщину та зміцнюють національну єдність.

Українська література відображає історичний досвід, менталітет та духовні пошуки народу. Твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших класиків стали фундаментом національної самосвідомості. Сучасна література продовжує цю традицію, осмислюючи актуальні проблеми та виклики.

Образотворче мистецтво, музика, театр та кіно відіграють значну роль у формуванні національної ідентичності. Народне мистецтво, зокрема вишивка, писанкарство, народні пісні та танці, зберігають та передають культурні коди від покоління до покоління.

Українські традиції та обряди, такі як святкування Різдва, Великодня, Івана Купала, весільні та похоронні обряди, формують культурну спадщину та зміцнюють почуття приналежності до нації.

Культурні чинники відіграють ключову роль у формуванні та збереженні української національної ідентичності. Мова, література, мистецтво, традиції та обряди створюють унікальний культурний простір, що визначає самобутність українського народу та сприяє його єдності та стійкості перед сучасними викликами

У науковій літературі питання формування української національної ідентичності розглядається з різних аспектів. Зокрема, дослідження С. Бойко

акцентують увагу на впливі сучасних викликів, таких як російсько-українська війна, на формування національної свідомості молоді [9].

. Аналіз наукових праць дозволяє виділити декілька ключових аспектів формування української ідентичності:

- Вплив історичних подій: дослідники наголошують на значенні історичних подій, таких як козацькі повстання, національно-визвольні рухи та здобуття незалежності у формуванні національної свідомості.

- Роль мови та культури: українська мова та культура розглядаються як фундаментальні елементи національної ідентичності, що забезпечують спадкоємність поколінь та збереження національної самобутності.

- Вплив зовнішніх факторів: геополітичне положення України, вплив сусідніх держав та глобалізаційні процеси впливають на формування та трансформацію української ідентичності.

Отже, українська національна ідентичність формувалася протягом століть під впливом різноманітних історичних та культурних чинників. Розуміння цих процесів є важливим для збереження національної самобутності та подальшого розвитку українського суспільства. Сучасні виклики вимагають активних дій щодо підтримки та популяризації української мови, культури та історичної спадщини.

1.3. Роль державної політики у процесі консолідації національної ідентичності

Національна ідентичність є фундаментальним елементом, що визначає єдність та цілісність нації. У сучасному світі, де глобалізаційні процеси впливають на розмиття національних кордонів та культурних особливостей, роль державної політики у зміцненні та консолідації національної ідентичності набуває особливого значення. Держава, через свої інститути та механізми, здатна формувати спільні цінності, сприяти збереженню

культурної спадщини та забезпечувати інтеграцію різних етнічних і соціальних груп у єдине національне ціле.

У сфері державної етнонаціональної політики можна виділити дві ключові напрями регулювання:

1. забезпечення внутрішньої стабільності країни шляхом формування єдиної національної ідентичності та громадянської нації на політичних засадах;

2. врегулювання міжетнічних відносин, що є предметом етнополітології.

При цьому, якщо міжетнічні відносини належать до сфери етнополітики, то питання національної єдності у політичному вимірі часто розглядаються в контексті «національної політики». Держава, з одного боку, виступає представником національної спільноти, виражаючи її цінності та ідентифікаційні орієнтири, а з іншого – є активним чинником формування національної ідентичності. Використовуючи механізми політичної інтеграції на основі спільного громадянства та забезпечуючи конституційно-правовий порядок, держава закріплює феномен національної держави як виразника національних цінностей та інтересів.

У цьому контексті актуалізується питання державної політики щодо конструювання національної ідентичності. В сучасному українському науковому дискурсі формується концепція політики національної ідентичності, що охоплює систему заходів та дій, спрямованих на формування спільної ідентичності громадян, утвердження громадянської нації та врегулювання етнонаціонального розвитку.

Національна ідентичність визначається як усвідомлення індивідом своєї приналежності до певної нації, що базується на спільних історичних, культурних, мовних та соціальних характеристиках. Вона формується під впливом різних чинників, серед яких:

- Історичні фактори: спільне минуле, важливі події, національні герої.
- Культурні фактори: мова, традиції, релігія, мистецтво.

- Соціальні фактори: система освіти, засоби масової інформації, соціальні інститути.

- Політичні фактори: державна політика, правова система, національна символіка.

Державна політика відіграє ключову роль у формуванні та підтримці національної ідентичності, оскільки саме держава має можливість впливати на всі вищезазначені фактори через законодавчі, освітні та культурні ініціативи.

Державна політика у сфері національної ідентичності спрямована на створення умов для єдності та згуртованості нації. Основні напрями такої політики включають освітню політику, культурну політику, мовну політику, інформаційну політику та соціальну політику. На рис. 1.2. наведено основні напрями та їх характеристика.

У науковій літературі питання ролі державної політики у консолідації національної ідентичності розглядається з різних аспектів. Зокрема, дослідники акцентують увагу на важливості комплексного підходу, що поєднує освітні, культурні, мовні та соціальні ініціативи.

Вадим Караваєв у своїй роботі підкреслює, що державна політика конструювання національної ідентичності є системою практик та дій, спрямованих на формування спільного ідентифікаційного поля, що є необхідною умовою реалізації національних інтересів та утвердження громадянської наці [22].

Тетяна Бевз аналізує конфліктогенні фактори співіснування різних ідентичностей в Україні та наголошує на важливості державної політики у сфері ідентичностей для консолідації нації [6].

У монографії "Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії до практики" розглядаються сутнісні зв'язки між політичною модернізацією, становленням національної ідентичності та здобуттям суверенітету державами на демократичних засадах [37].

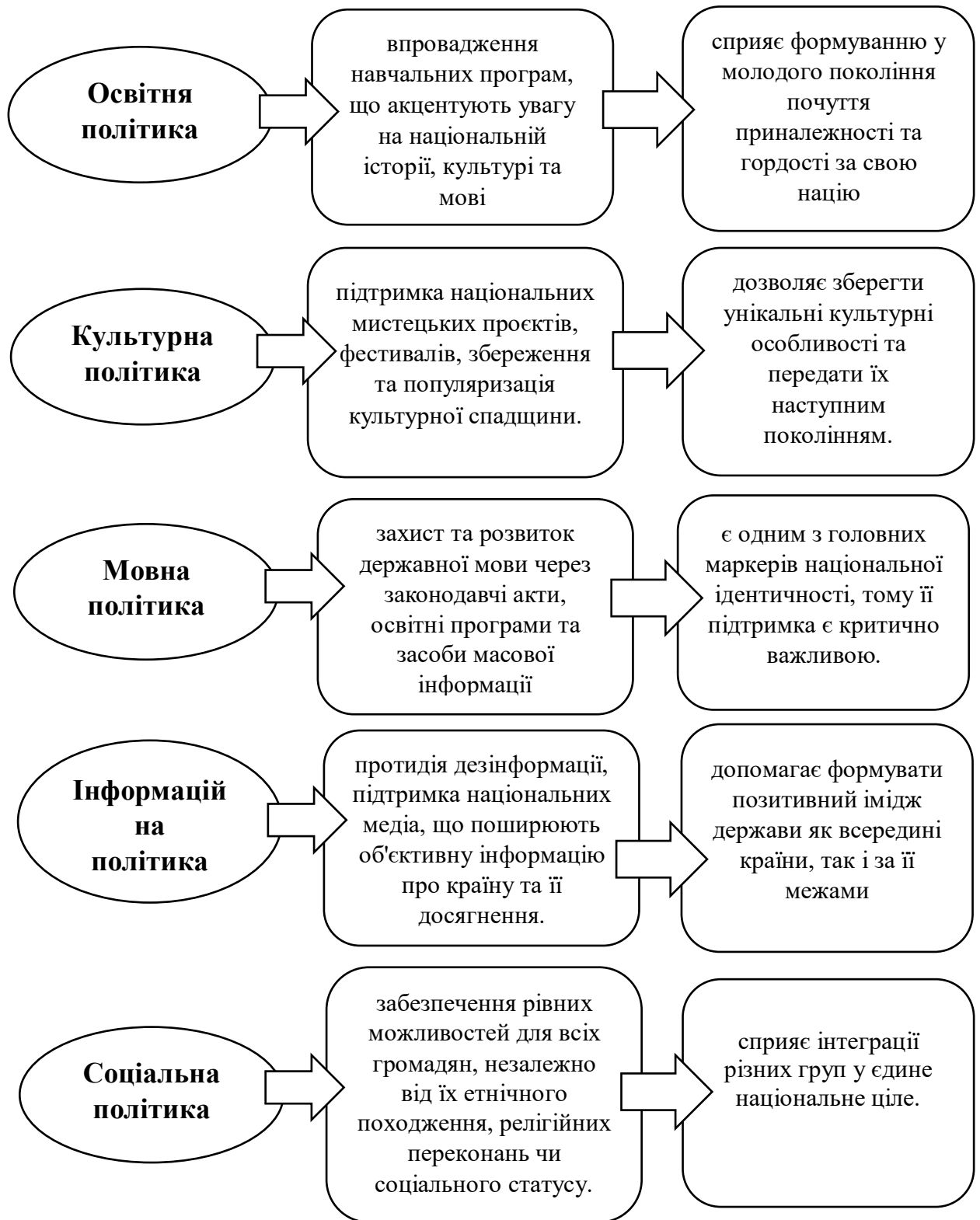

Рис. 1.2. Основні напрями державної політики у сфері національної ідентичності

Державна політика відіграє вирішальну роль у процесі консолідації національної ідентичності, оскільки саме вона створює умови для формування спільного ідентифікаційного простору та підтримки єдності нації. Аналізуючи різні аспекти державного впливу, можна виділити кілька ключових висновків:

1. Формування національної ідентичності є багатокомпонентним процесом, що включає історичні, культурні, соціальні та політичні чинники. Для його ефективного розвитку необхідне комплексне державне регулювання.

2. Освіта та культура відіграють ключову роль у процесі національної консолідації, оскільки саме вони формують у громадян розуміння національних цінностей, традицій та історії. Державна політика повинна сприяти розвитку національно орієнтованих навчальних програм, популяризації національної культури та підтримці культурної спадщини.

3. Мовна політика є фундаментальним елементом державної стратегії, адже мова виступає одним із найважливіших маркерів національної ідентичності. Ефективні мовні ініціативи сприяють зміцненню спільної національної свідомості та зменшенню впливу дестабілізаційних факторів.

4. Інформаційна політика та національні медіа відіграють важливу роль у формуванні суспільної думки та підтримці єдності нації. Держава має забезпечувати інформаційний простір, що сприятиме розвитку національних цінностей та протидії інформаційним загрозам.

5. Політика національної пам'яті є важливим інструментом консолідації, оскільки формує у громадян відчуття спільного історичного досвіду, гордості за свою країну та відповідальності за її майбутнє.

6. Глобалізація та зовнішні впливи створюють як виклики, так і можливості для національної ідентичності. Державна політика має бути спрямована на збереження унікальності нації, водночас адаптуючи її до умов сучасного світу.

Таким чином, ефективна державна політика у сфері консолідації національної ідентичності є запорукою суспільної єдності, стійкості держави

та її подальшого розвитку. Вона повинна бути комплексною, стратегічною та адаптивною, враховувати як внутрішні процеси, так і зовнішні виклики, з якими стикається країна.

Проведений аналіз теоретико-методологічних основ вивчення національної ідентичності показав:

1. Національна ідентичність є багатовимірним феноменом, який формується під впливом історичних, культурних, політичних та соціальних факторів. Вона є основою для збереження національної єдності та суверенітету держави. В умовах глобалізації важливим є збереження національної ідентичності через підтримку мови, культури та історичної пам'яті.

2. Українська національна ідентичність формувалася протягом століть під впливом різноманітних історичних та культурних чинників. Розуміння цих процесів є важливим для збереження національної самобутності та подальшого розвитку українського суспільства. Сучасні виклики вимагають активних дій щодо підтримки та популяризації української мови, культури та історичної спадщини.

3. Ефективна державна політика у сфері консолідації національної ідентичності є запорукою суспільної єдності, стійкості держави та її подальшого розвитку. Вона повинна бути комплексною, стратегічною та адаптивною, враховувати як внутрішні процеси, так і зовнішні виклики, з якими стикається країна.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ НА УКРАЇНСЬКУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

2.1 Російська агресія як фактор впливу на українське суспільство

Російська агресія проти України, що розпочалася у 2014 році та переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 році, стала визначальним чинником, який суттєво вплинув на всі сфери українського суспільства. Цей конфлікт призвів до значних змін у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах життя країни.

Військові конфлікти є складним соціальним явищем, що має багатовимірний вплив на суспільство. Вони змінюють політичний ландшафт, руйнують економіку, викликають соціальні трансформації та мають довгострокові наслідки для національної ідентичності та колективної пам'яті. У науковій літературі розглядається кілька ключових аспектів впливу військових конфліктів:

1. Політичний вплив. Військові конфлікти часто призводять до змін у політичній системі держави, включаючи посилення авторитарних тенденцій, зміну політичних еліт та реформування державних інституцій для забезпечення ефективнішого управління в умовах кризи. Війни та збройні конфлікти змушують держави переглядати свої політичні системи та адаптуватися до нових викликів. Це може включати:

- Посилення централізації влади для ефективного управління кризовими ситуаціями;
- Реформування сектору безпеки та оборони;
- Зміцнення національної єдності через патріотичну мобілізацію;
- Переосмислення міжнародних союзів і стратегічних партнерств.

2. Економічний вплив. Війна негативно впливає на економіку країни через:

- Руйнування інфраструктури та виробничих потужностей;
- Втрату людських ресурсів через загибель, поранення або міграцію;
- Зменшення інвестиційної привабливості;
- Перерозподіл фінансових ресурсів на потреби військових витрат.

Разом з тим, військові конфлікти можуть стимулювати розвиток оборонної промисловості, технологічних інновацій та диверсифікацію економіки.

3. Соціальний вплив. Соціальні трансформації, викликані військовими конфліктами, включають:

- Масове переміщення населення, внутрішню міграцію та появу великої кількості біженців;
- Посилення волонтерського руху та громадянської активності;
- Зростання рівня соціальної нерівності та збільшення кількості людей, які перебувають за межею бідності.

4. Психологічний вплив. Тривалі конфлікти спричиняють посттравматичні стресові розлади серед населення, особливо серед учасників бойових дій та цивільних осіб. Дослідження вказують на серйозні психологічні наслідки війни, серед яких:

- Поширення посттравматичних стресових розладів (ПТСР);
- Високий рівень тривожності, депресії та психосоматичних розладів серед ветеранів та цивільного населення;
- Зростання рівня агресії та насильства в суспільстві;
- Необхідність розвитку системи психологічної реабілітації та підтримки постраждалих від війни.

5. Культурний вплив. Війна може стати каталізатором для переосмислення національної ідентичності, посилення патріотичних настроїв та консолідації суспільства. Військові конфлікти можуть:

- Сприяти зростанню національної самосвідомості та зміцненню культурної ідентичності;

- Приводити до змін у наративі історичної пам'яті та формуванні нових міфологем;
- Викликати радикалізацію певних суспільних груп або, навпаки, сприяти соціальній згуртованості.

Розпочате Росією повномасштабне вторгнення проти України спричинило глибокі суспільні потрясіння. Війна впливає на емоційний стан громадян, їхній побут, повсякденне життя, суспільну думку, міжособистісні відносини, соціально-економічну ситуацію, рівень зайнятості та громадську активність. Масштаб цих змін є безпрецедентним як для України, так і для Європи в перспективі останніх десятиліть. Водночас ці трансформації впливатимуть на подальший розвиток суспільних інститутів у повоєнний період та визначатимуть майбутній вектор розвитку держави. Вивчення та аналіз цих змін надає цінні дані для подальших досліджень українського суспільства в післявоєнний період, а також для ефективного планування процесів трансформації.

За даними дослідження в межах проекту «Барометр ОГС: Орієнтир до сприятливого середовища та розширення можливостей ОГС» у 2024 році досягнуто значних результатів у сфері відкритості та прозорості місцевого самоврядування [5]. Зокрема, ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що забезпечив вільний доступ громадян до рішень місцевих рад та їхньої діяльності. Це сприяло зміцненню довіри між громадянами та органами влади. Окрім цього, активізувалася участь організацій громадянського суспільства у процесах євроінтеграції, а також у діяльності координаційних штабів, що спрямовані на допомогу внутрішньо переміщеним особам та відбудову звільнених територій.

Попри ці позитивні зміни, залишаються серйозні виклики, зокрема формальний підхід до імплементації законодавчих норм на місцевому рівні, нестабільне фінансування ОГС в умовах воєнного стану, а також порушення права на свободу вираження поглядів активістів і представників

громадянського сектору. Для покращення функціонування громадянського суспільства дослідники визначили сім ключових пріоритетів. Серед них – цифровізація найзатребуваніших послуг для ОГС через платформу «Дія», урахування специфіки їхньої діяльності в державних закупівлях, спрощений доступ до банківських послуг, перегляд положень Закону України «Про публічні консультації» та внесення змін до Податкового кодексу для посилення підтримки волонтерів [5].

Російська агресія сприяла консолідації політичних сил в Україні, посиленню євроатлантичної інтеграції, реформуванню сектору безпеки та зміцненню державного апарату.

Руйнування інфраструктури, втрата промислових потужностей та збільшення військових витрат призвели до економічного спаду, але також стимулювали розвиток оборонної промисловості та енергетичної незалежності.

Конфлікт спричинив значні соціальні зміни, зокрема зростання кількості внутрішньо переміщених осіб. Водночас спостерігається підйом волонтерського руху.

Війна призвела до поширення психологічних проблем серед населення, зокрема ПТСР та депресій, що вимагає розробки програм реабілітації.

Агресія сприяла посиленню національної ідентичності, популяризації української мови та культури.

У табл. 2.1. розглянуто основні аспекти впливу та наслідки військового конфлікту на українське суспільство.

Отже, російська агресія суттєво вплинула на українське суспільство, викликавши значні політичні, економічні, соціальні, психологічні та культурні зміни. Водночас ці події сприяли консолідації нації, розвитку волонтерського руху та переосмисленню національної ідентичності.

Вплив російської агресії на українське суспільство

Аспект впливу	Основні наслідки
Політичний	Посилення державного контролю, інтеграція в НАТО та ЄС
Економічний	Руйнування інфраструктури, зміцнення оборонної промисловості
Соціальний	Збільшення кількості переселенців, активізація волонтерства
Психологічний	Поширення ПТСР, депресій, стресових розладів
Культурний	Посилення національної самосвідомості, популяризація української мови

2.2 Виклики формування ідентичності у зоні військового конфлікту

Формування національної ідентичності в умовах військового конфлікту є складним і багатоаспектним процесом, що піддається впливу різних факторів – політичних, соціальних, економічних та психологічних. Українська ідентичність у контексті війни з Росією проходить етап трансформації, стикаючись із численними викликами, такими як інформаційна війна, вимушене переселення, соціальна поляризація та руйнування традиційних суспільних інститутів. У цьому розділі розглянуто основні проблеми формування ідентичності у зоні військового конфлікту, а також запропоновано теоретичні підходи до їх аналізу.

Формування ідентичності в умовах збройного протистояння має кілька ключових особливостей:

- Посилення колективної ідентичності – під впливом зовнішньої загрози суспільство мобілізується навколо спільних цінностей та ідей.
- Фрагментація суспільства – конфлікт може загострювати регіональні, мовні та соціальні протиріччя.
- Інформаційні маніпуляції – активне використання пропаганди та дезінформації для формування певних наративів щодо ідентичності.

- Травматизація та посттравматичний досвід – війна залишає глибокий психологічний слід, що впливає на сприйняття власної та чужої ідентичності.

Військові конфлікти суттєво впливають на ідентичність населення, що підтверджують дослідження Е. Геллнера, Б. Андерсона та Е. Сміта, які вказують, що ідентичність формується під впливом історичних та політичних чинників, зокрема через опозицію до зовнішнього ворога.

Національна ідентичність є унікальним феноменом, що символізує гармонійний розвиток народу, особливо в періоди найбільшої напруги. Вона ґрунтується на загальній ідейно-ціннісній спорідненості, що зрештою приводить до єдності нації. Ця єдність не лише є спільним прагненням народу, але й найвищим досягненням, на основі якого можуть реалізовуватися значущі суспільні ініціативи, що підносять націю на новий рівень. Проте шлях до такого згуртування є складним і не обмежується лише духовно-ціннісним об'єднанням.

Попри важливість єдності у досягненні національних цілей, вони можуть лише частково підтримуватися сформованим почуттям спільності. Внаслідок цього існує ризик втрати оперативності у їх усвідомленні та необхідній швидкості реагування, що є критично важливим у динамічних соціальних обставинах. Основною причиною цього явища виступають регіональні культурні та побутові відмінності, які можуть ускладнювати швидке й ефективно згуртування суспільства навколо спільної мети.

Зважаючи на це, важливо акцентувати увагу колективної свідомості на цінностях та прагненнях, які здатні цементувати націю в конкретний момент історії. Народна мудрість говорить про необхідність відходу від вузьких, локальних інтересів на користь загальнонаціональних цінностей. Саме через таку смислову та ціннісну підготовку можливий перехід від пасивної підтримки національних прагнень до їх активного втілення, що забезпечує повноцінну єдність суспільства.

У цей момент настає критично важлива мобілізація, коли кожен громадянин діє відповідно до своїх внутрішніх переконань та ідеалів, переосмислюючи власні цінності та ставлячи національні інтереси вище за особисті. Цей процес веде до глибокої національної інтеграції, коли прагнення особистості співпадають із загальнодержавними цілями. У такому стані немає місця для внутрішніх суперечностей – усе відбувається як свідомий, добровільний акт.

Ця багатогранна та рефлексивна активність поступово формує відповідну мотиваційну систему, що зміцнює відчуття спорідненості й формує стабільний національний фундамент. Почуття єдності, засноване на емоційно збагаченій ідентичності, забезпечує міцний зв'язок між громадянами, що сприяє стабільності й згуртованості нації. Це почуття виростає спочатку з родинних і близьких стосунків, а згодом трансформується у глибше переживання спільності із ширшим суспільством.

Таким чином, коли народ починає асоціювати власні сутнісні характеристики з національними ідеалами, особистість природним чином інтегрується у суспільно значущі процеси та ефективно реалізується в них [44].

Основні виклики формування української ідентичності у зоні військового конфлікту

1. Інформаційна війна та маніпуляції. Російська агресія супроводжується масштабною інформаційною кампанією, спрямованою на підрив української ідентичності. Основні механізми інформаційної війни включають:

- Дискредитацію української державності та культурної спадщини;
- Поширення фейкових нарративів про «єдиний народ»;
- Використання соціальних мереж для дезінформації та розколу суспільства.

2. Вимушене переселення та соціальна адаптація. Масова міграція населення, спричинена війною, впливає на соціальну структуру суспільства.

Внутрішньо переміщені особи стикаються з проблемами адаптації, збереженням власної ідентичності та інтеграції у нове середовище.

3. Поляризація суспільства. Конфлікт сприяє формуванню розколів у суспільстві за такими ознаками:

- Різне ставлення до війни та її причин;
- Генераційні розбіжності у сприйнятті національної ідентичності;
- Протистояння між регіонами з різними історичними та культурними традиціями.

4. Руйнування культурних та освітніх інституцій. Окупація частини територій України супроводжується знищенням української культурної спадщини, забороною української мови та переписуванням історії. Це створює загрозу культурному відчуженню молодих поколінь.

5. Психологічний вплив війни. Війна викликає значні психологічні зміни в суспільстві:

- Травматизація та формування покоління, що виросло у війні;
- Втрата довіри до державних інституцій;
- Посилення рівня агресії та тривожності.

Основні виклики формування української ідентичності у зоні військового конфлікту наведено у табл.2.2.

Таблиця 2.2

Виклики формування української ідентичності у зоні військового конфлікту

Виклик	Характеристика
Інформаційна війна	Маніпуляція історичними фактами, поширення фейків
Вимушене переселення	Соціальна адаптація, інтеграція ВПО
Поляризація суспільства	Розбіжності у сприйнятті ідентичності між регіонами
Руйнування культурних інституцій	Знищення культурної спадщини, цензура освіти
Психологічний вплив	Травматизація, соціальна напруга

Отже, військовий конфлікт суттєво ускладнює процес формування української ідентичності, створюючи виклики в інформаційному, соціальному, культурному та психологічному аспектах. Водночас він стимулює консолідацію суспільства, формування нових національних наративів та зміцнення громадянської свідомості. Подальше дослідження цих аспектів є ключовим для розуміння майбутнього розвитку українського суспільства.

2.3 Соціальні та психологічні наслідки війни для громадянського суспільства України

Війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, має глибокі соціальні та психологічні наслідки для українського громадянського суспільства. Зміни охоплюють різні аспекти життя – від соціальної консолідації до погіршення психологічного стану населення. Аналізуючи ці наслідки, важливо розглянути як позитивні, так і негативні зміни, що впливають на українську ідентичність та формування громадянського суспільства.

Війна стала каталізатором активізації громадянського суспільства в Україні. Багато громадських та благодійних організацій переорієнтували свою діяльність на підтримку Збройних Сил України (ЗСУ) та надання гуманітарної допомоги постраждалим. Згідно з дослідженням, проведеним Ініціативним центром сприяння активності та розвитку громадського почину "Єднання", 77% опитаних організацій надавали допомогу ЗСУ, 90% займалися гуманітарною допомогою, а майже 70% — інформаційною підтримкою [17].

Варто зазначити, що кількість зареєстрованих благодійних організацій у 2022 році зросла майже у 8 разів, досягнувши 6 367 нових реєстрацій. Натомість кількість нових громадських організацій зменшилася майже вдвічі,

становивши 2 760 [17]. Це свідчить про зміну пріоритетів та форм діяльності громадянського суспільства в умовах війни.

Однак, попри активізацію, загальна оцінка середовища організацій громадянського суспільства (ОГС) в Україні у 2022 році знизилася до 4,7 бала з 7 можливих (у 2021 році — 5,2). Це вказує на погіршення умов для діяльності ОГС внаслідок воєнних дій [11].

Серед соціальних наслідків війни можна виділити наступні:

1. Зміни в демографічній структурі. Війна призвела до значних демографічних змін, зокрема:

- Вимушене переселення: Мільйони людей були змушені покинути свої домівки, що спричинило перенаселення в одних регіонах та депопуляцію в інших.

- Міграція за кордон: Понад 3,6 мільйона людей були змушені залишити свої домівки та виїхати за межі країни в пошуках безпеки.

2. Розвиток волонтерського руху. В умовах військової агресії спостерігається активізація волонтерських ініціатив:

- Підтримка військових: Забезпечення армії необхідними ресурсами, медичною допомогою та моральною підтримкою.

- Допомога переселенцям: Надання житла, одягу, харчування та психологічної підтримки внутрішньо переміщеним особам.

3. Зміни в соціальних ролях. Війна вплинула на перерозподіл соціальних ролей, зокрема:

- Жінки в нових ролях: Через мобілізацію чоловіків жінки все частіше займають позиції, традиційно вважані чоловічими, такі як робота в промисловості та сільському господарстві.

- Підлітки та діти: Зростає кількість неповнолітніх, які беруть на себе відповідальність за родини через втрату або відсутність батьків.

Війна спричинила масштабну хвилю вимушеного переселення як всередині країни, так і за кордон.

Динаміка вимушеного переселення (дані ООН, 2023 р.)

Рік	Кількість внутрішньо переміщених осіб (млн)	Кількість українських біженців за кордоном (млн)
2021	1.3	0.8
2022	5.9	7.5
2023	4.8	6.2

Війна спричинила безпрецедентний рівень вимушеної міграції. Внутрішньо переміщені особи стикаються з труднощами інтеграції у нових громадах, що може посилювати соціальні напруження.

Соціальні наслідки війни із характеристиками подано на рис. 2. 1.

Рис. 2.1. Основні соціальні наслідки війни для громадянського суспільства України

Психологічний вплив війни на українське суспільство є значним. За даними Міністерства охорони здоров'я України, у 20–30% осіб, які пережили травматичні події, може розвинутися посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) [39].

Особливо вразливими є діти та підлітки: 75% населення віком до 18 років зазнали психічної травматизації, що призвело до того, що кожна п'ята дитина потребує психологічної підтримки [39].

Учасники громадянського суспільства, які активно залучені до волонтерської та гуманітарної діяльності, також стикаються з високим рівнем стресу та ризиком емоційного вигорання. Постійна робота в умовах невизначеності та підвищеного навантаження призводить до виснаження ресурсів та потребує впровадження програм підтримки ментального здоров'я для активістів.

Війна спричинила погіршення психічного здоров'я громадян:

- Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР): Близько 90% українців демонструють симптоми ПТСР, що вимагає масштабних заходів з психологічної підтримки [32].

- Депресія та тривожні розлади: Постійна невизначеність та страх за майбутнє призводять до зростання випадків депресії та тривожних станів.

Діти та підлітки є особливо вразливою категорією:

- Травматичний досвід: 75% дітей в Україні зазнали психічної травматизації внаслідок війни [33].

- Порушення соціального розвитку: Війна та попередня пандемія COVID-19 призвели до затримок у соціальному розвитку дітей, що може мати довготривалі наслідки [52].

Війна завдає серйозного удару не лише по фізичному стану населення, а й по його психічному здоров'ю. Громадянське суспільство, яке є важливим інструментом соціальної взаємодії, солідарності та демократичного розвитку, зазнає значних змін під впливом військового конфлікту. Психологічні наслідки війни проявляються на індивідуальному та колективному рівнях, формуючи нові виклики для суспільства.

Одним із найсерйозніших наслідків війни є масове поширення посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії, тривожних станів та

інших психічних розладів. Найбільше страждають військовослужбовці, ветерани, переселенці, жертви воєнних злочинів, а також діти, які стали свідками насильства.

Через труднощі у координації допомоги, корупцію та бюрократію в умовах війни у громадян може виникати відчуженість від державних структур. Це може спровокувати зниження громадської активності та небажання співпрацювати з державою у мирному врегулюванні соціальних проблем.

Переселення, втрати близьких, руйнування будинків і населених пунктів спричиняють глибокі соціальні зміни. Люди, які змушені були змінити місце проживання, стикаються з труднощами адаптації, що може призводити до почуття ізоляції та самотності.

В умовах постійного стресу та напруженості в суспільстві може збільшуватися рівень агресії. Це проявляється у зростанні кількості побутових конфліктів, випадків домашнього насильства, міжособистісних суперечок та навіть радикалізації частини населення.

Багато військових після повернення до мирного життя стикаються з проблемами адаптації. Вони відчувають труднощі у працевлаштуванні, соціальній взаємодії, підтриманні сімейних стосунків. Відсутність ефективних програм реінтеграції лише посилює проблему.

Українське суспільство в умовах війни переживає хронічний стрес. Багато людей відчувають невизначеність щодо майбутнього, що може призводити до апатії, емоційного вигорання та втрати мотивації до активної громадянської позиції.

З огляду на масштаб травматичного досвіду, в Україні зростає потреба у програмах психологічної реабілітації. Волонтерські та державні ініціативи спрямовані на надання психологічної допомоги, однак ресурсів для покриття всіх потреб поки що недостатньо.

У табл. 2.4. описано основні психологічні наслідки війни для громадянського суспільства.

Основні психологічні наслідки війни для громадянського суспільства
України

Наслідок	Опис
Поширення психологічних розладів	Зростання кількості випадків ПТСР, депресій, тривожних розладів, особливо серед ветеранів та цивільного населення
Втрата довіри до державних інституцій	Через кризу державного управління, корупцію та бюрократію населення стає менш довірливим до державних органів
Соціальна ізоляція	Люди, які пережили бойові дії, втратили близьких або були змушені покинути свої домівки, можуть відчувати відчуженість
Агресія та підвищений рівень насильства	Підвищення рівня агресії в суспільстві, що може призводити до конфліктів у сім'ях, громадах і на робочих місцях
Труднощі в адаптації військових	Проблеми з поверненням ветеранів до мирного життя, складність працевлаштування та відчуття непотрібності
Підвищена тривожність та страх за майбутнє	Відчуття нестабільності, невизначеності та страху перед майбутнім серед усіх верств населення
Потреба в масовій психологічній реабілітації	Зростання запиту на професійну психологічну допомогу, необхідність державних і волонтерських програм підтримки

Психологічні наслідки війни для громадянського суспільства України є довготривалими та вимагають комплексного підходу до їх подолання. Наразі критично важливо забезпечити ефективні механізми соціальної підтримки, психологічної допомоги та програм реінтеграції, які сприятимуть стабілізації суспільства та його подальшому розвитку.

Одним із найбільш серйозних наслідків війни є поширення посттравматичного стресового розладу (ПТСР) серед військових та цивільного населення (табл. 2.5.).

Рівень психологічних розладів серед населення України (за даними МОЗ, 2023 р.)

Група населення	Частка осіб із симптомами депресії (%)	Частка осіб із симптомами ПТСР (%)	Частка осіб із підвищеною тривожністю (%)
Загальне населення	38.5%	27.3%	51.6%
Внутрішньо переміщені особи	52.1%	34.7%	63.4%
Ветерани війни	61.2%	45.8%	72.3%
Родини військових	47.3%	30.9%	58.2%
Діти, що пережили окупацію	54.7%	40.5%	66.1%

Рівень депресії, ПТСР та тривожних розладів серед населення України суттєво зріс. Найбільш вразливими групами є ветерани війни, внутрішньо переміщені особи та діти, які пережили окупацію.

Згідно з теорією соціальної солідарності, екстремальні ситуації, такі як війна, сприяють консолідації суспільства та посиленню горизонтальних зв'язків між громадянами. В Україні це проявилось через масову мобілізацію населення до волонтерської діяльності та підтримки армії. Однак, відповідно до теорії соціального капіталу, тривалі конфлікти можуть призводити до виснаження ресурсів довіри та взаємодопомоги, що негативно впливає на довгострокову стійкість громадянського суспільства.

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у підтримці соціальної згуртованості та демократичних процесів. В умовах війни його функціонування зазнає значних змін під впливом таких факторів:

- Соціальна мобілізація: Війна стимулює активізацію громадян у волонтерських рухах, благодійних організаціях та інших формах самоорганізації для підтримки постраждалих та військових.

- Психологічний стрес: Постійна загроза життю, втрати близьких та руйнування інфраструктури призводять до зростання рівня стресу та психічних розладів серед населення.

- Трансформація соціальних зв'язків: Вимушене переселення та міграція змінюють структуру спільнот, впливаючи на традиційні соціальні мережі та інститути.

Для детального аналізу змін у громадянському суспільстві України внаслідок війни розглянемо статистичні дані наведені у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Статистичний аналіз впливу війни на громадянське суспільство

Показник	2021 рік	2022 рік
Кількість нових благодійних організацій	800	6 367
Кількість нових громадських організацій	5 000	2 760
Оцінка середовища ОГС (за 7-бальною шкалою)	5,2	4,7
Частка ОГС, що допомагають ЗСУ (%)	-	77
Частка ОГС, що надають гуманітарну допомогу (%)	-	90
Частка ОГС, що займаються інформаційною підтримкою (%)	-	70

Джерела: Ініціативний центр сприяння активності та розвитку громадського почину [28], портал "Громадський простір" [29].

Для оцінки масштабів впливу війни на громадянське суспільство України було проаналізовано низку соціологічних досліджень, проведених вітчизняними та міжнародними аналітичними центрами, а також дані державних органів та волонтерських організацій.

Одним із ключових аспектів впливу війни є зміни в громадській активності населення. Війна стимулювала зростання волонтерського руху та залучення громадян до допомоги армії, переселенцям та постраждалим від бойових дій.

Динаміку громадської активності в Україні наведено табл. 2.7.

Динаміка громадської активності в Україні (за даними Київського міжнародного інституту соціології, 2023 р.)

Рік	Частка громадян, залучених до волонтерської діяльності (%)	Частка громадян, що брали участь у протестах та акціях (%)	Частка громадян, що допомагали армії матеріально (%)
2019	10.5%	5.2%	12.1%
2020	12.3%	4.8%	15.6%
2021	14.8%	6.1%	20.2%
2022	37.9%	10.4%	52.7%
2023	41.2%	9.8%	55.1%

Дані свідчать про значне зростання громадської активності в умовах війни, особливо в частині волонтерської допомоги армії та переселенцям. Це вказує на консолідацію суспільства перед зовнішньою загрозою.

Внаслідок війни відбулися зміни у економічному становищі громадян. Втрата роботи, руйнування підприємств та інфраструктури суттєво вдарили по економічному благополуччю громадян. Зміна рівня безробіття за 2020-2023рр. наведено в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Рівень безробіття в Україні
(за даними Державної служби статистики, 2023 р.)

Рік	Загальний рівень безробіття (%)	Рівень безробіття серед молоді (18-35 років, %)
2020	8.9%	13.2%
2021	9.5%	14.7%
2022	18.7%	26.4%
2023	16.1%	24.1%

Війна призвела до різкого зростання рівня безробіття, особливо серед молоді, що може спричинити довготривалі соціальні проблеми.

Різне сприйняття війни, політичних рішень та майбутнього України впливає на рівень соціальної згуртованості (табл.2.9).

Рівень довіри до державних інституцій в Україні
(дані Центру Разумкова, 2023 р.)

Інституція	Рівень довіри у 2021 р. (%)	Рівень довіри у 2023 р. (%)
Збройні сили України	54.7%	88.2%
Президент	31.5%	68.9%
Уряд	23.1%	52.4%
Верховна Рада	17.6%	39.5%
Поліція	32.8%	41.9%
Суди	15.3%	25.7%

Війна зміцнила довіру до ЗСУ та керівництва країни, однак довіра до інших державних інституцій залишається на порівняно низькому рівні.

Отже, основними наслідками впливу війни на громадянське суспільство України є:

1. Посилення громадської активності – війна консолідувала суспільство навколо спільної мети, що проявляється у зростанні волонтерського руху та допомоги армії.

2. Психологічні наслідки – високий рівень ПТСР, депресії та тривожності вимагає масової психологічної реабілітації.

3. Масова міграція – мільйони українців були змушені залишити свої домівки, що створює нові соціальні виклики.

4. Погіршення економічного становища – зростання безробіття та економічна нестабільність можуть мати довготривалий ефект.

5. Довіра до інституцій – війна підвищила довіру до армії та президента, але інші державні органи досі викликають значний скептицизм.

Відповідно до проаналізованих наслідків, основними рекомендаціями для покращення ситуації є:

- Розвиток програм психологічної підтримки для ветеранів, переселенців та постраждалих від війни.

- Державна підтримка волонтерського руху як ключового елементу громадянського суспільства.
- Інтеграція внутрішньо переміщених осіб через програми працевлаштування та освіти.
- Зміцнення довіри до державних інституцій шляхом прозорості та реформ.

Аналіз впливу зовнішньої агресії на українську ідентичність дозволив сформулювати такі висновки:

1. Російська агресія суттєво трансформувала українське суспільство, спричинивши значні політичні, економічні, соціальні, психологічні та культурні зміни. Водночас ці події стали поштовхом для національної консолідації, активного розвитку волонтерського руху та глибшого усвідомлення української ідентичності.

2. Військовий конфлікт значно ускладнює процес формування української ідентичності, створюючи виклики в інформаційній, соціальній, культурній та психологічній сферах. Водночас він сприяє згуртованості суспільства, формуванню нових національних наративів та посиленню громадянської самосвідомості. Подальше вивчення цих процесів є необхідним для розуміння перспектив розвитку українського суспільства.

3. Психологічні наслідки війни для громадянського суспільства є довготривалими та потребують комплексного підходу до їх подолання. На сьогодні надзвичайно важливо забезпечити ефективні механізми соціальної підтримки, психологічної допомоги та програми реінтеграції, що сприятимуть стабілізації суспільства та його подальшому розвитку. Рівень депресії, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та тривожних станів серед населення суттєво зріс. Найбільш уразливими групами є ветерани війни, внутрішньо переміщені особи та діти, які пережили окупацію.

4. Війна має комплексний вплив на громадянське суспільство України, зокрема:

- Посилення громадської активності – суспільство згуртувалося навколо спільної мети, що виявилось у зростанні волонтерського руху та підтримці армії.

- Психологічні наслідки – високий рівень ПТСР, депресії та тривожних розладів потребує масштабних програм реабілітації.

- Масова міграція – мільйони українців були змушені залишити свої домівки, що створює додаткові соціальні виклики.

- Погіршення економічного становища – зростання безробіття та економічна нестабільність можуть мати довготривалі наслідки.

- Довіра до інституцій – війна сприяла підвищенню довіри до Збройних сил України та президента, однак ставлення до інших державних органів залишається неоднозначним.

Ці аспекти вимагають подальшого дослідження та розробки ефективних механізмів підтримки громадянського суспільства.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

3.1. Інструменти державної політики у зміцненні національної свідомості

Зміцнення національної свідомості є одним із ключових завдань державної політики в умовах зовнішньої агресії. Українська держава застосовує широкий спектр заходів для формування стійкої національної ідентичності, протидії дезінформації, підтримки національної культури та інтеграції суспільства. У цьому розділі розглянуто основні інструменти державної політики, спрямовані на консолідацію української нації.

Національна свідомість формується під впливом різних чинників, серед яких ключову роль відіграють державні інститути, освіта, культура, медіа та громадянське суспільство. Відповідно до концепцій Б. Андерсона (1983) та Е. Сміта (1991), національна ідентичність є уявною спільнотою, що підтримується спільною історією, мовою та культурою. Держава відіграє вирішальну роль у зміцненні цієї ідентичності шляхом реалізації політичних, соціальних та культурних ініціатив.

Основні підходи до формування національної свідомості включають:

- Культурно-історичний підхід – наголос на відродженні історичної пам'яті та національних традицій.
- Політико-правовий підхід – розробка законодавчих актів, які регулюють питання національної безпеки, освіти, мови та культури.
- Комунікаційний підхід – використання масових комунікацій для поширення ідей національної єдності та патріотизму.

Освітня політика є ключовим інструментом у формуванні національної свідомості громадян. Вона спрямована на формування патріотичного світогляду, плекання громадянських цінностей та збереження української

культурної спадщини. Основні напрями державної освітньої політики включають:

- Реформа освітніх програм. Запровадження оновлених навчальних курсів з історії України, української літератури та культури, які сприяють зміцненню національної ідентичності та вихованню патріотизму.

- Національно-патріотичне виховання. Впровадження державних програм, що розвивають любов до Батьківщини, повагу до національної символіки та традицій.

- Підтримка української мови. Держава стимулює використання української мови в освіті, розширюючи її роль у всіх рівнях навчального процесу.

- Розвиток дистанційної освіти. У зв'язку з війною, дистанційне навчання стало важливим інструментом збереження доступу до освіти для дітей та молоді, які перебувають у зонах бойових дій або за кордоном.

- Освітні обміни та програми міжнародного партнерства. Співпраця з іноземними закладами освіти сприяє обміну знаннями, поширенню української культури та покращенню освітнього рівня українських студентів.

- Громадянська освіта. Включення до навчальних програм дисциплін, які роз'яснюють важливість демократії, прав людини та соціальної відповідальності.

Культурна політика є важливим інструментом державної політики, спрямованим на збереження та популяризацію української культурної спадщини, формування національної ідентичності та підвищення рівня громадянської свідомості. Основні напрями державної культурної політики включають:

- Фінансування українського мистецтва – підтримка кінематографу, театру, музики, літератури та інших форм мистецтва, що сприяють збереженню національної ідентичності.

- Збереження історичної пам'яті – відновлення та охорона пам'яток культури, створення музеїв, популяризація історичних подій та героїв України.

- Популяризація української мови та культури – проведення культурних фестивалів, виставок, книжкових ярмарків та інших заходів, що сприяють поширенню української мови та традицій.

- Підтримка національних свят і традицій – офіційне визнання та святкування національних і державних свят, що формують спільну національну свідомість.

- Розвиток культурної дипломатії – просування української культури на міжнародному рівні, організація виставок, кінопоказів, концертів та інших заходів за кордоном.

Державна підтримка культури сприяє формуванню національної свідомості та зміцненню єдності українського суспільства, особливо в умовах зовнішньої агресії.

Інформаційна політика є ключовим інструментом державної політики, спрямованим на захист національного інформаційного простору, протидію дезінформації та зміцнення національної свідомості. В умовах гібридної війни Україна стикається з потужною інформаційною агресією, яка включає пропаганду, фейки та маніпуляції. Основні заходи державної інформаційної політики включають:

- Законодавче обмеження ворожої пропаганди – блокування та обмеження доступу до інформаційних ресурсів, що поширюють дезінформацію та пропаганду.

- Підтримка незалежних українських ЗМІ – фінансування та розвиток незалежних медіа, що сприяють об'єктивному висвітленню подій.

- Розвиток державних комунікацій – створення ефективних каналів інформування громадян, підвищення рівня довіри до офіційних джерел інформації.

- Освітні програми з медіаграмотності – впровадження курсів критичного мислення та аналізу інформації в освітніх установах.

- Співпраця з міжнародними партнерами – обмін досвідом та координація зусиль з міжнародними організаціями у сфері інформаційної безпеки.

Ці заходи сприяють підвищенню інформаційної стійкості суспільства та захисту української національної свідомості від зовнішніх загроз.

Соціальна активність та громадянська свідомість відіграють важливу роль у зміцненні національної ідентичності. Основні напрями державної політики у цьому контексті включають:

- Підтримка волонтерського руху – фінансування волонтерських ініціатив, надання державної підтримки громадським організаціям, що займаються гуманітарною допомогою та соціальними проєктами.

- Розвиток громадянського суспільства – створення умов для активної участі громадян у суспільному житті, підтримка молодіжних ініціатив, громадських організацій та рухів.

- Національно-патріотичне виховання – проведення заходів, спрямованих на зміцнення патріотизму, розвиток національної самосвідомості та активного громадянства.

- Державні гранти та фінансування соціальних проєктів – забезпечення підтримки для ініціатив, спрямованих на зміцнення суспільної згуртованості та національної єдності.

Підтримка соціальної та громадянської активності сприяє формуванню відповідального суспільства, здатного захищати свої національні інтереси та цінності.

Україна розробила низку державних програм і прийняла закони, спрямовані на утвердження української національної та громадянської ідентичності. Основні нормативні акти та ініціативи включають:

- Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» – визначає основні напрями державної політики щодо розвитку національної самосвідомості, підтримки мови, культури, історичної пам'яті та громадянського виховання.

- Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» – регламентує використання української мови в освіті, державному управлінні, ЗМІ та культурній сфері.

- Закон України «Про освіту» – містить положення щодо національно-патріотичного виховання молоді, збереження та популяризації української культури та традицій.

- Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства на 2021–2026 роки – спрямована на активізацію громадянської активності, підтримку волонтерства та розвиток демократичних інституцій.

- Державна програма національно-патріотичного виховання – реалізується через заходи, спрямовані на формування патріотичної свідомості, підтримку молодіжних рухів, розвиток краєзнавства та військово-патріотичне виховання.

- Програма «Український культурний фонд» – фінансує проекти, пов'язані з розвитком української культури, мистецтва та креативних індустрій.

- Програма «Інформаційна безпека та протидія дезінформації» – включає заходи щодо інформаційного захисту України, підвищення медіаграмотності населення та боротьби з ворожою пропагандою.

- Державна політика щодо повернення та інтеграції внутрішньо переміщених осіб – сприяє адаптації громадян, які змушені були покинути свої домівки через військові дії.

Ці законодавчі ініціативи та програми сприяють зміцненню української національної свідомості, підтримці громадянської активності та розвитку культури.

Основні інструменти державної політики у зміцненні національної свідомості наведено на рис. 3.1.

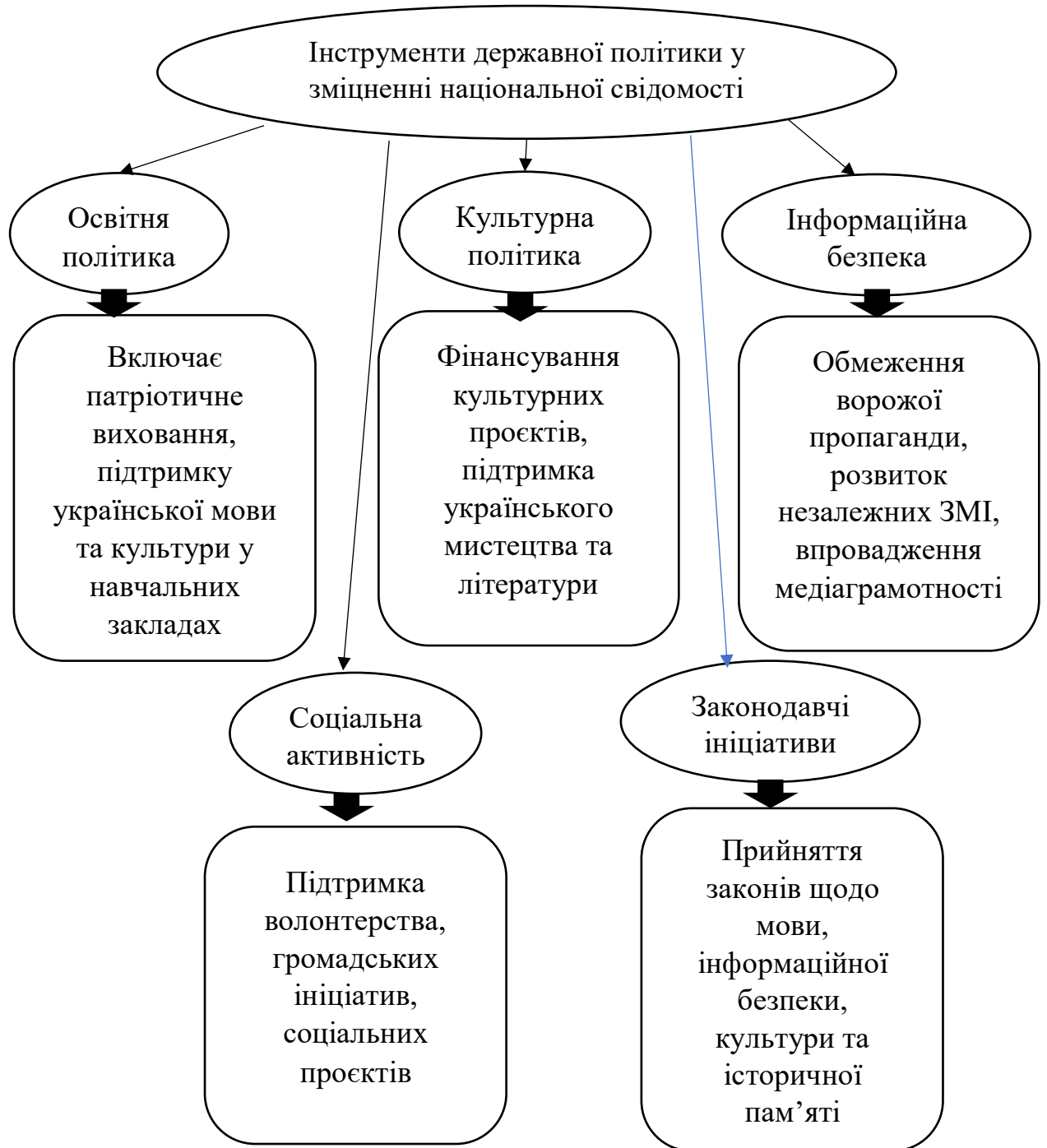

Рис. 3.1. Основні інструменти державної політики у зміцненні національної свідомості

Отже, державна політика у сфері зміцнення національної свідомості є багатовимірним процесом, що охоплює освітню, культурну, інформаційну та соціальну сфери. Комплексний підхід, що поєднує законодавчі ініціативи, інформаційну безпеку та активну громадянську участь, сприяє формуванню стійкої національної ідентичності. Подальші дослідження у цій сфері допоможуть оцінити ефективність існуючих програм та розробити нові стратегії для зміцнення української нації в умовах зовнішніх викликів.

3.2. Роль громадянського суспільства у формуванні колективної ідентичності

Громадянське суспільство відіграє ключову роль у формуванні колективної ідентичності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Через активну участь громадян у суспільних процесах, волонтерську діяльність та ініціативи, спрямовані на збереження національної пам'яті, громадянське суспільство сприяє консолідації нації та зміцненню національної свідомості.

Колективна ідентичність визначається як спільне усвідомлення приналежності до певної соціальної групи, що базується на спільних цінностях, традиціях та історичному досвіді. Вона формується через взаємодію індивідів у межах соціальних інститутів, серед яких громадянське суспільство займає провідне місце.

Громадянське суспільство включає різноманітні організації та об'єднання, такі як громадські організації, волонтерські рухи, професійні спілки та інші інституції, що функціонують незалежно від держави. Їх діяльність спрямована на задоволення потреб суспільства, захист прав та свобод громадян, а також на формування спільних цінностей та норм.

Російська агресія проти України стала каталізатором для активізації громадянського суспільства. Волонтерські рухи, благодійні фонди та інші громадські ініціативи об'єдналися для підтримки Збройних Сил України,

допомоги внутрішньо переміщеним особам та відновлення постраждалих регіонів. Ці спільні дії сприяли зміцненню національної єдності та формуванню стійкої української ідентичності.

Дослідження показують, що в умовах війни українці переходять від розмитої ідентичності до "досягнутої ідентичності", усвідомлюючи власні цінності та шляхи їх реалізації. Це підтверджується зростанням патріотичних настроїв та активною участю громадян у волонтерських та громадських ініціативах.

Напрями діяльності громадянського суспільства в Україні під час війни проілюстровано на рис. 3.2.

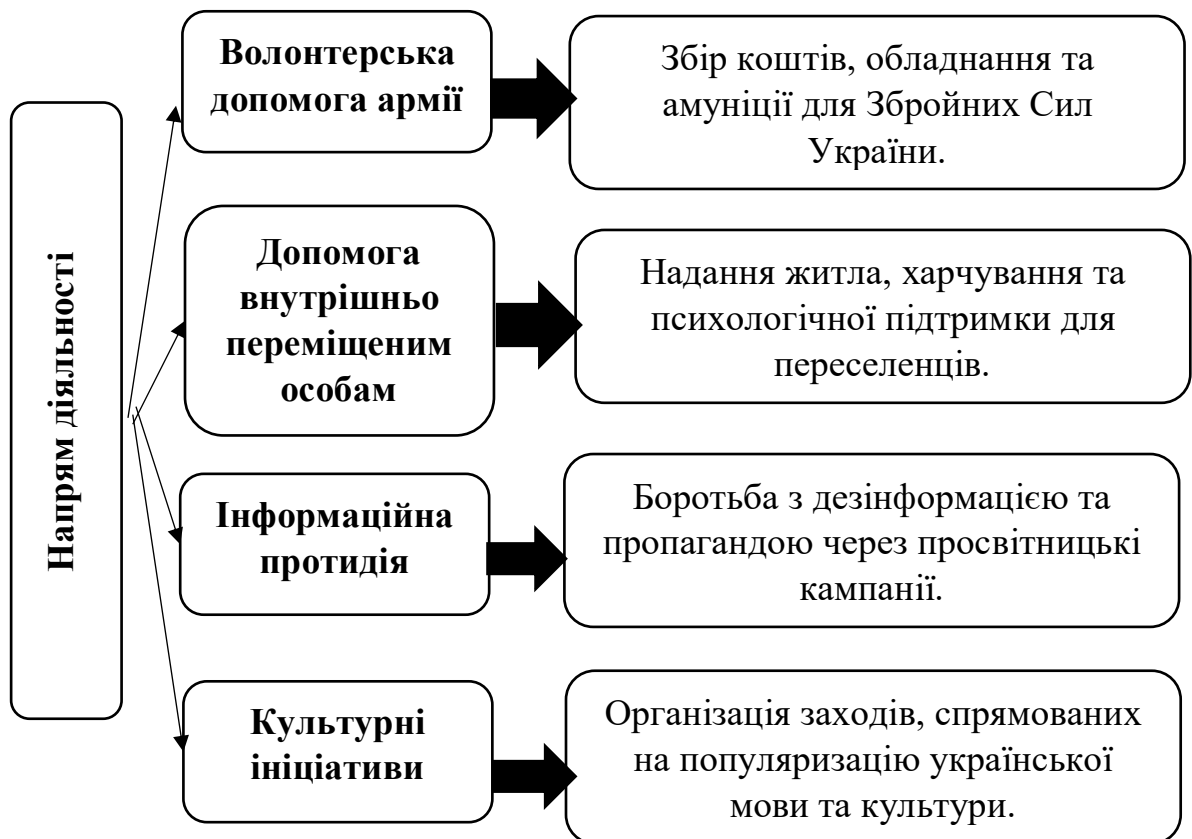

Рис. 3.2. Основні напрями діяльності громадянського суспільства в Україні під час війни

Патріотичне виховання є важливим фактором у процесі формування національної ідентичності, адже воно сприяє формуванню у громадян почуття

приналежності до нації, історичної відповідальності та усвідомлення власної ролі у розвитку держави. В умовах зовнішньої агресії цей аспект набуває особливої ваги, оскільки він допомагає консолідувати суспільство навколо спільних цінностей та цілей.

Основними засобами патріотичного виховання є:

1. Освітні програми – впровадження курсів з історії України, громадянської освіти та національної культури;
2. Культурні ініціативи – організація фестивалів, виставок та заходів, що популяризують українську мову, літературу та традиції;
3. Військово-патріотичне виховання – навчальні збори, табори, інтерактивні заходи, які формують готовність громадян до захисту держави;
4. Медіапроекти – створення документальних фільмів, статей та соціальних кампаній, спрямованих на підвищення національної свідомості.

Одним із ключових аспектів патріотичного виховання є розвиток критичного мислення та формування громадянської відповідальності. Це дозволяє не лише протидіяти інформаційним загрозам, але й сприяє формуванню активної громадянської позиції та підтримці демократичних цінностей.

Таким чином, патріотичне виховання виступає важливим чинником у зміцненні національної ідентичності, сприяючи формуванню почуття єдності, відповідальності перед суспільством і державою, а також готовності захищати національні інтереси України. Громадянське суспільство, яке складається з різноманітних неурядових організацій, волонтерських рухів та ініціативних груп, є важливим чинником у формуванні та підтримці колективної ідентичності. Його вплив проявляється через:

1. Підтримку національної пам'яті та культури: Організації громадянського суспільства активно займаються збереженням історичної спадщини, популяризацією національних традицій та мовних практик. Це сприяє зміцненню національної свідомості та гордості за свою країну.

2. Волонтерську діяльність: В умовах зовнішньої агресії волонтерські рухи мобілізують ресурси для підтримки військових та постраждалих цивільних, що підсилює почуття єдності та спільної мети серед громадян.

3. Громадянську освіту та просвіту: Через освітні програми та інформаційні кампанії громадські організації підвищують рівень обізнаності населення щодо прав та обов'язків, сприяючи формуванню активної громадянської позиції.

4. Адвокацію та захист прав: Громадянське суспільство виступає посередником між громадянами та державою, відстоюючи інтереси різних соціальних груп та забезпечуючи їхню участь у прийнятті рішень.

В Україні громадянське суспільство продемонструвало свою ефективність у формуванні колективної ідентичності через:

- Революцію Гідності (2013–2014 рр.): Масові протести, організовані громадськими активістами, об'єднали громадян навколо ідеї європейських цінностей та демократичних свобод, що зміцнило національну ідентичність.

- Волонтерський рух під час війни на Донбасі: З початком військових дій на сході країни волонтерські організації забезпечували армію необхідними ресурсами, демонструючи високий рівень самоорганізації та патріотизму.

- Культурні проекти та ініціативи: Фестивалі, виставки та освітні програми, організовані громадськими об'єднаннями, сприяють популяризації української культури та мови, посилюючи національну свідомість.

У табл. 3.1. наведено вплив громадянського суспільства на формування колективної ідентичності.

Отже, громадянське суспільство відіграє ключову роль у формуванні та зміцненні української колективної ідентичності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Через активну діяльність громадських організацій, волонтерських рухів та інших інституцій відбувається консолідація суспільства, підвищення патріотичних настроїв та усвідомлення спільних цінностей.

Вплив громадянського суспільства на формування колективної ідентичності
в Україні

Напрямок впливу	Приклади діяльності	Результати
Підтримка національної пам'яті	Організація меморіальних заходів, відновлення історичних пам'яток	Зміцнення історичної свідомості та національної гордості
Волонтерська діяльність	Збір та доставка гуманітарної допомоги, підтримка військових	Підвищення соціальної згуртованості та взаємодопомоги
Громадянська освіта та просвіта	Проведення тренінгів, семінарів, інформаційних кампаній	Формування активної громадянської позиції та усвідомлення власної ролі в суспільстві
Адвокація та захист прав	Лобіювання інтересів громад, надання юридичної допомоги	Підвищення довіри до громадських інституцій та залучення громадян до процесу прийняття рішень

Це сприяє не лише протидії зовнішнім загрозам, але й зміцненню внутрішньої єдності та стійкості української нації.

3.3. Перспективи інтеграції української ідентичності у глобалізованому світі

Глобалізація є багатогранним процесом, що охоплює економічні, політичні, соціальні та культурні аспекти, впливаючи на національну ідентичність та викликаючи їх трансформацію. У цьому контексті національна ідентичність може зазнавати як посилення, так і розмивання під впливом глобальних тенденцій. Дослідники наголошують, що глобалізація призводить до змін у національній ідентичності, зокрема через вплив наднаціональних утворень та культурних обмінів [26].

Українська ідентичність, сформована під впливом історичних, культурних та політичних чинників, стикається з викликами, пов'язаними з

глобалізацією. З одного боку, глобалізація сприяє поширенню української культури та мови на міжнародній арені, з іншого — може призводити до асиміляції та втрати унікальних національних рис. У цьому контексті важливо розглянути перспективи інтеграції української ідентичності у глобалізованому світі, зосереджуючись на збереженні національної самобутності та адаптації до сучасних умов.

Глобалізація є складним процесом, що водночас створює загрози для національних культур та відкриває нові перспективи для їхнього розвитку. Українська ідентичність, що історично формувалася в умовах зовнішнього впливу та боротьби за самозбереження, стикається з низкою викликів у сучасному глобалізованому світі. Водночас, вона має значний потенціал для зміцнення та розширення свого впливу на міжнародній арені.

Основні виклики для української ідентичності:

1. Культурна експансія та загроза уніфікації
 - Глобалізація сприяє поширенню західних культурних зразків, що можуть витіснити або маргіналізувати традиційні українські культурні елементи.
 - Популяризація англійської мови та голлівудської культури може призвести до зниження інтересу до української мови та мистецтва серед молоді.
2. Міграційні процеси
 - Масова еміграція українців до розвинених країн, зокрема в Європу та Північну Америку, може сприяти поступовому розмиванню національної ідентичності серед діаспори.
 - Одночасно, міграція в Україну представників інших культур може призводити до змін у демографічному складі країни та посилення мультикультурних тенденцій.
3. Інформаційна війна та дезінформація

- Російська пропаганда та гібридна війна є серйозним викликом для формування цілісного національного наративу.

- Дезінформаційні кампанії можуть спотворювати історію України, підривати національну свідомість та поширювати зневіру в державні інституції.

4. Економічні чинники

- Економічна нестабільність та соціально-економічні проблеми можуть змушувати громадян більше зосереджуватися на матеріальних аспектах життя, ніж на розвитку національної ідентичності.

- Відтік кваліфікованих кадрів за кордон може призводити до «інтелектуальної втрати» та ослаблення національної еліти.

5. Посилення космополітичних тенденцій

- У молодіжному середовищі зростає популярність глобальної ідентичності, що може сприяти відмові від традиційних національних цінностей.

- Розвиток міжнародних культурних трендів (наприклад, веганства, фемінізму, екологічного руху) іноді сприймається як альтернатива національним традиціям, а не як їх доповнення.

Основні можливості для української ідентичності

1. Культурна дипломатія та м'яка сила

- Активне поширення української культури за допомогою літератури, музики, кіно та мистецтва дозволяє Україні заявити про себе на міжнародній арені.

- Визнання України в світі через популяризацію українських митців, письменників, режисерів сприяє зміцненню культурного впливу.

2. Підтримка української мови та освіти

- Впровадження україномовних освітніх програм в Україні та за кордоном (зокрема, в середовищі діаспори) сприяє зміцненню національної свідомості.

- Збільшення кількості онлайн-ресурсів та медіапроектів українською мовою сприяє її популяризації серед молоді.

3. Зміцнення української діаспори

- Українська громада за кордоном може відігравати ключову роль у збереженні та поширенні української ідентичності.

- Активна взаємодія між Україною та діаспорою дозволяє залучати інвестиції, освітні проекти та культурні ініціативи.

4. Технологічний прогрес та цифрова ідентичність

- Розвиток українського медіапростору, соціальних мереж та цифрових платформ дозволяє ефективніше доносити національні наративи до молодого покоління.

- Популяризація українських брендів та стартапів сприяє позитивному іміджу України у світі.

5. Геополітична підтримка та інтеграція у світові структури

- Поглиблення співпраці з ЄС, НАТО та міжнародними організаціями зміцнює українську державність та національну ідентичність.

- Використання міжнародного досвіду в питаннях культурної політики та національного будівництва допомагає Україні ефективніше розвивати власні стратегії збереження ідентичності.

Основні виклики та можливості для української ідентичності наведено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Основні виклики та можливості для української ідентичності

Виклики	Можливості
Культурна експансія та уніфікація	Культурна дипломатія та м'яка сила
Масова еміграція українців	Підтримка української діаспори
Інформаційна війна	Розвиток цифрового простору України
Економічна нестабільність	Міжнародна співпраця та інвестиції
Космополітизм у молодіжному середовищі	Посилення національної освіти та науки

У сучасному світі національна ідентичність формується під впливом багатьох чинників, зокрема глобалізаційних процесів, інформаційних технологій, міграції та культурного обміну. Для того щоб українська ідентичність не тільки збереглася, а й активно інтегрувалася у глобальний простір, необхідно розробити ефективні стратегії, які забезпечать її розвиток та популяризацію на міжнародному рівні. Основними стратегічними напрямками збереження та інтегрування української ідентичності є наступні:

1. Освіта та науковий обмін. Освітня політика відіграє ключову роль у збереженні та поширенні української ідентичності. Важливими аспектами цієї стратегії є:

- Популяризація української мови та історії у навчальних закладах, а саме: впровадження освітніх програм, що висвітлюють українську культуру, історію та літературу в університетах за кордоном; співпраця з провідними світовими університетами щодо відкриття українознавчих кафедр.

- Розвиток програм академічної мобільності через підтримку студентів та викладачів для навчання та стажування за кордоном з обов'язковим поверненням в Україну та створенням міжнародних дослідницьких центрів з української культури та історії.

- Впровадження сучасних цифрових освітніх технологій за допомогою запуску масових відкритих онлайн-курсів (MOOC) з української культури, історії та мови та Використання YouTube, TikTok, Instagram та інших платформ для популяризації знань про Україну.

2. Культурна дипломатія та міжнародні проекти. Культурна дипломатія є важливим інструментом зміцнення національної ідентичності та поширення українських цінностей у світі. Основні напрямки цієї стратегії включають:

- Підтримка українських культурних ініціатив у вигляді організації міжнародних фестивалів української культури, музики, кіно та літератури, видання українських книжок у перекладі на іноземні мови.

- Промоція українських митців та діячів культури через фінансування програм підтримки українських художників, режисерів, письменників для участі в міжнародних заходах та створення фондів для розвитку українського кінематографа та літератури на світовому рівні.

- Зміцнення зв'язків із діаспорою, а саме організація культурних заходів для українських громад за кордоном та забезпечення доступу діаспори до україномовних навчальних матеріалів та медіа.

3. Використання цифрових технологій та медіапростору. У сучасному світі інформаційні технології є потужним засобом формування та поширення національної ідентичності.

- Створення якісного україномовного контенту, а саме: розвиток україномовних платформ для блогерів, журналістів та культурних діячів, підтримка незалежних медіа, що висвітлюють події українською мовою.

- Розширення присутності України у світовому інформаційному просторі через запуск багатомовних новинних порталів, що популяризують Україну у світі, використання соціальних мереж для розповсюдження українського контенту.

- Протидія інформаційній війні та фейкам за допомогою створення фактчекінгових платформ для боротьби з дезінформацією, навчання громадян навичкам медіаграмотності.

4. Співпраця з міжнародними організаціями та інтеграція у світові структури. Зміцнення національної ідентичності значною мірою залежить від позиції України у міжнародних організаціях.

- Активна участь у міжнародних гуманітарних та культурних ініціативах, яка включає співпрацю з ООН, ЮНЕСКО, Європейським Союзом та іншими організаціями у сфері культури та освіти; включення українських пам'яток до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

- Підтримка українських брендів на міжнародному рівні через просування українських товарів та послуг, що несуть елементи національної

ідентичності (етномода, український дизайн, гастрономія), сертифікацію та маркування української продукції відповідно до міжнародних стандартів.

- Розвиток міжнародних партнерств, а саме співпраця між українськими та іноземними університетами, культурними центрами та науковими інститутами; організація спільних виставок, форумів, наукових конференцій.

5. Збереження мовної ідентичності. Мова є основним елементом національної ідентичності, тому важливо розробити механізми її підтримки та популяризації.

- Мовна політика всередині країни: підтримка книговидання, україномовного кінематографа та театру та захист прав україномовних громадян та посилення контролю за дотриманням мовного законодавства.

- Популяризація української мови за кордоном через відкриття україномовних шкіл, культурних центрів та курсів у країнах, де проживає значна кількість українців та проведення міжнародних конкурсів, акцій та заходів, спрямованих на поширення української мови та культури.

Отже, інтеграція української ідентичності у глобальний контекст має відбуватися через комплексну реалізацію освітніх, культурних, цифрових, політичних та економічних стратегій. Важливою умовою успіху є гармонійне поєднання традиційних українських цінностей з інноваційними підходами до їхнього поширення у світі. Україна має всі необхідні ресурси для того, щоб не лише зберегти свою ідентичність, а й стати впливовим гравцем на світовій арені. Для цього необхідно активно розвивати культурну дипломатію, підтримувати українську мову, інтегруватися у міжнародні структури та використовувати сучасні цифрові технології для поширення національного контенту. Українська ідентичність має бути не лише збережена, але й інтегрована у світовий контекст як потужний культурний, історичний та гуманітарний ресурс.

Аналізуючи шляхи зміцнення української ідентичності в умовах зовнішньої агресії, можна підвести наступні підсумки:

1. Державна політика у сфері зміцнення національної свідомості є багатовимірним процесом, що охоплює освітню, культурну, інформаційну та соціальну сфери. Комплексний підхід, що поєднує законодавчі ініціативи, інформаційну безпеку та активну громадянську участь, сприяє формуванню стійкої національної ідентичності. Подальші дослідження у цій сфері допоможуть оцінити ефективність існуючих програм та розробити нові стратегії для зміцнення української нації в умовах зовнішніх викликів.

2. Громадянське суспільство відіграє ключову роль у формуванні та зміцненні української колективної ідентичності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Через активну діяльність громадських організацій, волонтерських рухів та інших інституцій відбувається консолідація суспільства, підвищення патріотичних настроїв та усвідомлення спільних цінностей. Це сприяє не лише протидії зовнішнім загрозам, але й зміцненню внутрішньої єдності та стійкості української нації.

3. Інтеграція української ідентичності у глобальний контекст має відбуватися через комплексну реалізацію освітніх, культурних, цифрових, політичних та економічних стратегій. Важливою умовою успіху є гармонійне поєднання традиційних українських цінностей з інноваційними підходами до їхнього поширення у світі. Україна має всі необхідні ресурси для того, щоб не лише зберегти свою ідентичність, а й стати впливовим гравцем на світовій арені. Для цього необхідно активно розвивати культурну дипломатію, підтримувати українську мову, інтегруватися у міжнародні структури та використовувати сучасні цифрові технології для поширення національного контенту. Українська ідентичність має бути не лише збережена, але й інтегрована у світовий контекст як потужний культурний, історичний та гуманітарний ресурс.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз теоретико-методологічних основ вивчення національної ідентичності показав:

1. Національна ідентичність є багатовимірним феноменом, який формується під впливом історичних, культурних, політичних та соціальних факторів. Вона є основою для збереження національної єдності та суверенітету держави. В умовах глобалізації важливим є збереження національної ідентичності через підтримку мови, культури та історичної пам'яті.

2. Українська національна ідентичність формувалася протягом століть під впливом різноманітних історичних та культурних чинників. Розуміння цих процесів є важливим для збереження національної самобутності та подальшого розвитку українського суспільства. Сучасні виклики вимагають активних дій щодо підтримки та популяризації української мови, культури та історичної спадщини.

3. Ефективна державна політика у сфері консолідації національної ідентичності є запорукою суспільної єдності, стійкості держави та її подальшого розвитку. Вона повинна бути комплексною, стратегічною та адаптивною, враховувати як внутрішні процеси, так і зовнішні виклики, з якими стикається країна.

Аналіз впливу зовнішньої агресії на українську ідентичність дозволив сформулювати такі висновки:

5. Російська агресія суттєво трансформувала українське суспільство, спричинивши значні політичні, економічні, соціальні, психологічні та культурні зміни. Водночас ці події стали поштовхом для національної консолідації, активного розвитку волонтерського руху та глибшого усвідомлення української ідентичності.

6. Військовий конфлікт значно ускладнює процес формування української ідентичності, створюючи виклики в інформаційній, соціальній, культурній та психологічній сферах. Водночас він сприяє згуртованості

суспільства, формуванню нових національних наративів та посиленню громадянської самосвідомості. Подальше вивчення цих процесів є необхідним для розуміння перспектив розвитку українського суспільства.

7. Психологічні наслідки війни для громадянського суспільства є довготривалими та потребують комплексного підходу до їх подолання. На сьогодні надзвичайно важливо забезпечити ефективні механізми соціальної підтримки, психологічної допомоги та програми реінтеграції, що сприятимуть стабілізації суспільства та його подальшому розвитку. Рівень депресії, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та тривожних станів серед населення суттєво зріс. Найбільш уразливими групами є ветерани війни, внутрішньо переміщені особи та діти, які пережили окупацію.

8. Війна має комплексний вплив на громадянське суспільство України, зокрема:

- Посилення громадської активності – суспільство згуртувалося навколо спільної мети, що виявилось у зростанні волонтерського руху та підтримці армії.

- Психологічні наслідки – високий рівень ПТСР, депресії та тривожних розладів потребує масштабних програм реабілітації.

- Масова міграція – мільйони українців були змушені залишити свої домівки, що створює додаткові соціальні виклики.

- Погіршення економічного становища – зростання безробіття та економічна нестабільність можуть мати довготривалі наслідки.

- Довіра до інституцій – війна сприяла підвищенню довіри до Збройних сил України та президента, однак ставлення до інших державних органів залишається неоднозначним.

Ці аспекти вимагають подальшого дослідження та розробки ефективних механізмів підтримки громадянського суспільства.

Аналізуючи шляхи зміцнення української ідентичності в умовах зовнішньої агресії, можна підвести наступні підсумки:

1. Державна політика у сфері зміцнення національної свідомості є багатовимірним процесом, що охоплює освітню, культурну, інформаційну та соціальну сфери. Комплексний підхід, що поєднує законодавчі ініціативи, інформаційну безпеку та активну громадянську участь, сприяє формуванню стійкої національної ідентичності. Подальші дослідження у цій сфері допоможуть оцінити ефективність існуючих програм та розробити нові стратегії для зміцнення української нації в умовах зовнішніх викликів.

2. Громадянське суспільство відіграє ключову роль у формуванні та зміцненні української колективної ідентичності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Через активну діяльність громадських організацій, волонтерських рухів та інших інституцій відбувається консолідація суспільства, підвищення патріотичних настроїв та усвідомлення спільних цінностей. Це сприяє не лише протидії зовнішнім загрозам, але й зміцненню внутрішньої єдності та стійкості української нації.

3. Інтеграція української ідентичності у глобальний контекст має відбуватися через комплексну реалізацію освітніх, культурних, цифрових, політичних та економічних стратегій. Важливою умовою успіху є гармонійне поєднання традиційних українських цінностей з інноваційними підходами до їхнього поширення у світі. Україна має всі необхідні ресурси для того, щоб не лише зберегти свою ідентичність, а й стати впливовим гравцем на світовій арені. Для цього необхідно активно розвивати культурну дипломатію, підтримувати українську мову, інтегруватися у міжнародні структури та використовувати сучасні цифрові технології для поширення національного контенту. Українська ідентичність має бути не лише збережена, але й інтегрована у світовий контекст як потужний культурний, історичний та гуманітарний ресурс.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII.
3. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 01.06.2023 р.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти: роздуми про походження і поширення націоналізму. – Київ: Основи, 2001. – 272 с.
5. Барометр ОГС Орієнтир для спроможності та сприятливого середовища. Україна 2024 звіт про країну [Електронний ресурс]– 2024. – Режим доступу: [<https://www.youtube.com/watch?v=gNydgW652eg&t=10s>]
6. Бевз Т. Політика держави у сфері ідентичностей: функціонування механізмів консолідації нації [Текст] / Т. Бевз. Випуск періодики: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. — 2015. — № 5-6 (79-80). — С. 281-299.
7. Бекешкіна І. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети –2. громадська думка України. Демократичні ініціатива. 2020. 21 січ. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20.
8. Березовська Т., Дацюк Т., Семенюк-Прибатень А. Правові аспекти української національної ідентичності: від історії до сучасності t.// Global Innovations and Collaborative Solutions in Contemporary Science. 2023. P65-69.
9. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни //Українознавчий альманах. – 2022. – Т. 30. – С. 17-22.
10. Бурдьє П. Соціологія політики. – Харків: Видавництво ХНУ, 2018. – 312 с.

11. Вплив війни на громадянське суспільство України. [Електронний ресурс]– 2023. – Режим доступу: [<https://www.prostir.ua/?news=vplyv-vijny-na-hromadyanske-suspilstvo-ukrajiny>]
12. Вступ в ЄС підтримують 64% українців, в НАТО – 54% (2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/08/19/7304350/>
13. Геллнер Е. Нації та націоналізм. – Львів: Кальварія, 2009. – 208 с.
14. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Глобалізація: світова економіка та українські реалії. Моногр. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с.
15. Грабовський С. Україна у війні: геополітичний вимір. Київ: Дух і Літера, 2022. 320 с.
16. Гриценко О. Громадянське суспільство як чинник консолідації нації в умовах війни // Політологічний вісник. 2021. №2. С. 78-92.
17. "Громадянське суспільство України в умовах війни-2022" - звіт за результатами дослідження [Електронний ресурс]– 2022. – Режим доступу: [<https://ednannia.ua/news/nashi-novini/12447-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya>]
18. Жила, Г. (2023). Економічні та соціальні наслідки війни в Україні, вплив конфлікту на світову економіку. Економіка та суспільство, (47). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-35>
19. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. К.: Наукова думка, 1992. 118 с.
20. Замрозевич С.Р. Особливості формування національно-культурної особистості. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період (С.100-102): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ: НДІУ.
21. Зеркаль О. Війна і дипломатія: Україна на міжнародній арені. Київ: Видавничий дім "КМ-Букс", 2023. 284 с.

22. Караваєв В. Конституювання державної політики національної ідентичності в контексті забезпечення національних інтересів / В. Караваєв // Політ. менеджмент. - 2011. - № 3. - С. 139-146.

23. Колодний А. Н. Християнство за умов глобалізації // Людина і культура в умовах глобалізації. Науковий збірник. — К., 2003.

24. Кривда Н. Чому важливо говорити про ідентичність в умовах війни. Режим доступу: [https://lb.ua/culture/2024/03/16/603487_chomu_vazhливо_govoriti_pro.html]

25. Культурні практики і культурна політика. Актуальні питання соціокультурної модернізації: Аналітична доповідь / Єрмолаєв А., Левцун О., Мельничук О., Щербина В. Київ, Центр соціальних досліджень «Софія». 2012. 163 с.

26. Луцишин Г. Проблема національної ідентичності в умовах глобалізації / Галина Луцишин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : збірник наукових праць / Національний університет "Львівська політехніка" [та інші]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – Випуск 25. – С. 166–171.

27. Марченко А. Економічні наслідки військового конфлікту для України. Економіка України. 2022. № 3. С. 45–59.

28. Марченко А. Поляризація українського суспільства у контексті війни. Політичні дослідження. 2022. №4. С. 67–79.

29. Огризко В. Російська агресія: вплив на політичну систему України. Політичні дослідження. 2023. № 1. С. 23–38.

30. Основи розвитку сфери національно-патріотичного виховання: Методичний посібник для фахівців у сфері НПВ / О.В. Сіра, В.О. Волков, О.В. Ярошенко. Житомир, Держ. ін-т сімейн. та молод. політики. 2021. 100 с.

31. Пасічник В. Процес формування національної ідентичності в незалежній Україні // Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток,

удосконалення. 2022. №1. С. 102-133. DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2022-1-102-133>.

32. Петров Д. Вплив інформаційної війни на ідентичність. Соціологія. 2023. №2. С. 45–58.

33. Петров Д. Державна політика у сфері інформаційної безпеки: виклики та перспективи. Політичні дослідження. 2023. №2. С. 67–81.

34. Петров Д. Психологічні наслідки війни: український контекст. Соціальна психологія. 2022. № 4. С. 65–78.

35. Піляєв І.С. Трансформація глобалізаційних процесів у контексті наслідків повномасштабного російського вторгнення в Україну. Економіка України. 2022. № 7. С. 03–20.

36. Притула, С. (2023). Колективна система безпеки, або як вижити в новій реальності. Журнал NV. 08.09. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/yakim-bude-kurs-dolara-vzimku-prognoz-dragon-capitalnovini-ukrajini-50352196.html>

37. Руденко Ю. Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

38. Сергеева, О. А. Роль этнокультурной и социокультурной маргинальности в трансформации цивилизационных систем / О. А. Сергеева // Общественные науки и современность. – 2002. – № 5. – С. 104.

39. Слюсаревський, М.М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>

40. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Альтернативи, 1994. – 198 с.

41. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія / М. Т. Степико. – К. : НІСД, 2011. – 336 с.

42. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. Режим доступу: [<https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti>]
43. Сушевський А. Культурні маркери ідентичності українців в умовах вимушеної еміграції // Магістерська робота. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022.
44. Українська ідентичність: феномен і засади формування / за ред. О. С. Онищенко, О. Г. Соскіна. Київ: НІСД, 2012. 256 с.
45. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.
46. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / К. Журба, І. Бех, С. Бойко, В. Євтушок, С. Гаряча, Л. Канишевська, І. Кучинська, С. Кучинський, О. Лісовець, І. Нестайко, Л. Павлова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Сеньовська, С. Толочко, С. Федоренко, І. Шкільна, В. Ясько ; за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ : «Компрінт». – 2024. – 232 с.
47. Хабермас Ю. Включення іншого: Дослідження політики. – К.: Дух і Літера, 2006. – 360 с.
48. Часник, Д. В. (2022). Забезпечення прав людини у сфері національної безпеки в умовах протистояння військовій агресії Російської Федерації. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34. URL: <https://zenodo.org/record/7105142>
49. Черниш Н. Соціокультурні аспекти формування української ідентичності // Соціологічні студії. 2020. №1. С. 54-67.
50. Чупрій Л., Сіра О. Патріотичне виховання як чинник формування національної ідентичності в умовах російської агресії. *Krakowskie Studia Malopolskie*. № 3(35). 2022. С. 27- 44.

51. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни // Науково-теоретичний альманах Грані. 2023. №3. С. 15-25. DOI: <https://doi.org/10.15421/172317>

52. Emotional trauma piles up for Ukraine's children three years after invasion. Електронний ресурс]– 2025. – Режим доступу: [<https://www.reuters.com/world/europe/emotional-trauma-piles-up-ukraines-children-three-years-after-invasion-2025-02-20/>]

53. Khoma I., Fedushko S., Kunch Z. Media Manipulations in the Coverage of Events of the Ukrainian Revolution of Dignity: Historical, Linguistic, and Psychological Approaches // arXiv preprint arXiv:2407.17425. — 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2407.17425>.